KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXXI évf. *1896. Mártius—Április.* *2-ik füzet.*

Millenniumi gondolatok.

Mi tartja fenn az embert az élet küzdelmei közt az embernek adott idő véghatáráig? talán saját ereje; de hiszen az erő az anyagi és szellemi ember egyéniségében igen gyakran, sőt legtöbbször, aránytalanul oszlik s az erős akaratnak nem mindig áll erős kar rendelkezésére s az egyéni erő bár fokozódik a meg-megujuló küzdelmek által, de azokban ki is merülhet s ellankadhat ideje korán s a természet rendje szerint épp akkor gyengül, fogyatkozik, mikor az életfentartásra nézt arra legtöbb szükség volna, ugy mint az öreg korban.

Ha az erő helyébe az önbizalom fogalmát helyezzük, ezzel a szorongatott embernek már éppen kétes értékü segélyt nyujtunk, mert az önbizalom vajmi gyakran nem fedezi az erő fogalmát és elég sokszor saját magának tulbecsülésére vezet. Tehát, talán a tapasztalat az emberi élet azon fentartó eszköze, mely annak lehető jólétben, lehető hosszu tartamot biztosit?

De hiszen sokszor igen fontos dolgokban ellenkező tapasztalatokra történik hivatkozás s nem ok nélkül kérdés merül fel azok helyessége felől.

A tapasztalat az egyéni emlékezet körében, ha még oly bőven nyujtja is adatait, az eshetőségek teljességét ki nem meritheti, mert az események létesitésére közremüködő tényezők oly sokféleképpen vetődnek össze, hogy az egybevetésnek mindig lehet egy *uj* mozzanata s valamint a számoknál a fölcserélés határtalan, s a végtelenig terjed, ugy az életben is a *permutatio* fel nem számitható esélyeknek válhatik tényezőjévé, de ha ez esélyek egytől-egyik mind pontosan s hibátlanul felszámithatók is lennének, akkor is a tapasztalat egymaga még nem volna elég védelem és segitség az embert fenyegető veszedelmek ellen, mert az ember hajlandó magát egy kiváltságos lénynek tartani, a kire a tapasztalatok eredményei nem alkalmazhatók. A ki eszélyesebb, elővigyázóbb, erősebb, szerencsésebb, mint embertársai, pedig csalódik s mikor azt hiszi, hogy a

sikos helyen óvatosan jár, hanyat-homlok rohan veszedelmébe. Talán az egyéni jelleghez való hű ragaszkodás, annak ápolása, edzi meg a küzdőt és segiti győzelemre? Az egyéni jelleg részben állhat gyarló sajátságokból is, azon régi, átöröklött előitéletek, babonák világos nyomait láthatjuk, és mégis mindezekhez hű ragaszkodással legyünk?! Ámde meg kell gondolnunk, hogy ezen jelleg lényeg, s ha kiirtjuk, az egyént öltük meg benne. A helyes nevelés ilyenre nem fog vállalkozni soha, hanem a magokban veszélyt rejtő, veszélyessé válható tulajdonságoknak üdvös irányt fog jelelni s azokat az alanti czéloktól felsőbb czélokra emelendi s igy p. o. a makacsságot a kitartás erényévé változtatja, a hevességet lelkesedéssé, a határozatlanságot óvatossággá és igy tovább.

Ámde mindez épp oly kevéssé biztosit fenmaradást az egyénnek az élet küzdelmei közt s nyit utat a szabadulásra s a végleges győzelemre, mint a bölcsészet elméleti tételeinek szigoru alkalmazása az élet gyakorlati terén, mert a kitartás a küzdelemben veszteségről-veszteségre vezethet, sem a tehetséget, sem a szerencsét nem pótolhatja s az előbbit csak fejtheti, ha meg van, utóbbit helyesen használhatja fel, ha az kinálkozik. A lelkesedés végveszélybe ragadhat s az óvatosság egymaga attól meg nem menthet, s mindezen tulajdonságok az egyénben nem is külön-külön cselekvők és munkások s ha az óvatosság a lelkesedéshez csatlakozik, darab ideig azt mérsékelheti ugyan, de eljöhet a percz és ez a percz mindig közel van, a mikor a lelkesedés az óvatosság-tanácsolta utról letérithet. A gyermek szüleihez simul, érzi, hogy azok védelmezői és ha valahol, ugy azoknál biztonságban van. Azt, a mit a gyermek szülei iránt érez, mondjuk gyermeki szeretetnek; e szóra erősebben dobog szivünk, édességét érezzük még az aggkornak a sir felé hanyatló véghatárán is, pedig ez az érzés nem éppen az a mi a nagyobb, vagy éppen felnőtt gyermeké szülei iránt s nem is teljesen az, sőt kevesebb annál, mint a szüléknek gyermekeik iránt való szeretete. De a mennyei összhang egyes részeit vajmi nehéz elemeznünk s egymással összehasonlitásba hoznunk.

A szeretet nem egyszerre lesz azzá, minek érezzük, kezdetben anyagibb, majd mindinkább szellemibb lesz, hasonlóan a szindús és illatozó virághoz, melynek gyökérszálai más növényekétől alig megkülönböztethetők, de kelyhök szinekben pompázik, a mely gyönyörködtető illatot áraszt. S vajjon annak tudata, hogy nem vagyunk elhagyatva, hogy oltalom nélkül nem szükölködünk, az emberre nézt nem állandó forrása-e az erőnek, mely nagy és kis dolgokban egyformán érvényesül?

Az a ki egy oly pallón megyen keresztül, melynek karfája van, izonyára azon másképp lépdel, mintha a karfa hiányoznék ; a ki a engerben messze beuszik, biztosnak érzi magát, ha egy csolnakot ud maga mellett. A társadalmi élet az oltalom czéljára alapult s az llamalkotás sem más czélból történt. A gyermek bizik a szülék édelmében, bizik a barátok, rokonok támogatásában, ha arra szo-ulna, elöljárói s a közönség jóakaratában, de bizik saját erejében is, felnőttek biznak a törvény védelmében, szeretteik oltalmában, zerencséjökben, ügyességökben. Tehát bizalom s oltalom az a két sarkpont, a melyen a szándékok és tervek megfordulnak, sikerüljenek agy ne sikerüljenek, valósuljanak vagy ne valósuljanak.

A biztonság érzete ugyan még nem valódi biztonság, mert az llenség erősebb lehet, mint a milyennek tartjuk s fegyverünk talán gyengébb, mint a minőnek gondoljuk, és ha sok csapást is fogott el, lehet, hogy egy ujabb, erősebb csapást ki nem fog állani. Az mber ismételten csalódván feltevéseiben, keresve keresi a csalhatatlan ltalmat s az ilyen lélekben való keresés az a magas ut, mely a öldi élet ködleple felett az eszmény tiszta légkörébe vezet. A mit a természetben nem talál meg, keresi a társadalomban, a mit a családi életben hiában keresett, talán megtalálja az állam kötelékében, a mit neki a magány nem nyujtott, talán megadja a közélet, a nyilvánosság, a kit az elmélkedés nem tett bölcscsé, azt talán a gyakorlat fogja hőssé, vagy legalább mesterré tenni. A mit a földi élet semminemü körülményei közt sem a nagy természetben, sem embertársaiban fel nem találta, fel nem találhatott, azt nem szünik meg keresni s végre is megtalálja a mindenek felett uralkodó legmagasabb lény oltalmában, melynek fogalma vele született s mélyen lelkében rejlik. E fogalom, mint minden más fogalom is s az ezek kifejezését eszközlő nyelv, a szerves élet törvényei szerint fejlődik, nem ugyanaz csirájában, a mi virágjában, holott lényegileg egyazon, csak benső történetének változati fokait nem tudjuk, nem tudhatjuk, ha velök behatóan nem foglalkoztunk.

Sejtünk egy főlényt a fellegek mögött, majd látni véljük, utóbb megértjük, hogy láthatatlan s ekkor hiszünk benne igazán s bizzuk magunkat teljesen oltalmára. Féljük és szeretjük, majd megismerésére törekedünk, utóbb belátjuk, hogy a véges elme a végtelent fel nem foghatja s ennek tudata nem hogy távolitana tőle, még közelebb visz hozzá, szeretjük és imádjuk.

Az igazán vallásos, ki feltétlenül bizik Istenben és ez a teljes bizalom a mindenható főlényben oly erőt önt a hivő és bizó lélekbe, mely csodákat mivelhet, a hit és bizalom csodáit.

Ez a teljes bizalom Istenben az a csodás erő, mi az embert fentartja élete nehéz küzdelmei közt a neki adatott idő véghatáráig. Szent István, Magyarország első keresztény királyának legendájában olvassuk, hogy a midőn éjnek idejében a felbérelt gyilkost fek-helye közelében meglátta, igy kiáltott fel: „ha Isten velünk, ki el-lenünk“, és e szóra a gyilkos fegyverét kiejtette kezéből. Ime ez is példája az Istenben való azon feltétlen bizalomnak, mely a csodával határos dolgokat miveli.

Zugnak a harangok a millenniumi országos istentiszteletre *Sursum corda!* Közömbös érzéssel hazafi e harangzugást nem hall-gathatja, hiszen e harangok az ujonszülötteket életre szólitják s a holtakat elsiratják s ezek közt történelmünk neves és névtelen hő-seit, kik dicső csatákban hunytak el. Az, ki a csatatért vérével áztatja s a ki onnan többé az élőkkel vissza nem tér, ha serege csatát is veszit, nemde még akkor is győztes, mert legyőzte önmagában a halál félelmét s a halhatatlanok dícsfényét öltötte magára. Üdv neki! Üdv követőinek! Igenis, emeljük fel sziveinket s a zugó ha-rangok hallattára adjunk hálát a Mindenhatónak azért, hogy nép-fajunkat s országunkat egy ezredéven át megtartotta, történelmének felesszámu dicső napjaira ébresztette, a borus napokban nem engedte elcsüggedni, a kellő időben nagy embereket támasztott, védelmére a haladás utján való örvendetes előmenetelére hőseket és bölcseket közmüvelődése fejlődhetett védelme alatt, hatalma gyarapodhatott, bol-dognak is nevezhette magát, mint Béla névtelen jegyzője irta: *Feli Hungaria.* Ezen ezer év alatt hány nép és állam nem érte végét

A népek temetője nagyobbodik és felettük siri éjjelökben csa a történelem viraszt. Napjok lealkonyodott s új napjok nem kel fe És mi az élők földjén a honfoglalás évezredét ünnepeljük! Rebegjü el tehát Istennek buzgó hálaadó imánkat ezen kegyelmeért, magasz taljuk érette nagy nevét teljes szivvel és lélekkel. De nemcsak kö szönnünk, hanem további oltalmát kérnünk is kell. Egy új évezre láthatára nyilik meg előttünk tele bizonytalansággal, tele árnyakka Legyünk vigyázattal az őrökre, a kik mindeneknek tudtára adandják a mikor megvirad. Minden évszázban egy-egy árnyék lebben el s végtelen időnek egy ujabb láthatára világosittatik meg.

Kérjük hát Isten oltalmát a jövőre s mutassuk magunkat mé tóknak ez oltalomra, a hit ereje, a szeretet erénye s az erkölcsö tisztasága által. Hitben, szeretben és tiszta erkölcsökben erősedjé szeretett Magyarországunk az ujabb millennium kezdetén!

A hittel együtt jár a szeretet elmaradhatlanul s a hol a sze

ttet nem munkás, ott nincs vallásos élet. Szeresd felebarátodat, zeresd testvéreidet, a közös hazának gyermekeit, habár nem is egy yelvet beszélnek veled, csak a szeretetnek egyazon érzetével viselssenek a közös haza iránt.

Századok óta éltünk együtt jóban, roszban egyiránt; békében gyütt müveltük a haza földjét, harczban érette együttesen küzdötink, vérünk védelmében összeelegyedett s e százados testvéri vizonyt néhány év viszálya, félreértései megszüntethetnék-e? Bizoyára nem. Ime látjuk, tudjuk, mik a teendők, s ezek a *mi* teenőink, melyeknek teljesitését magunknak kell eszközölni s azt nem násoktól kell várnunk.

A vallásos érzést mélyen szivünkben kell gyökereztetnünk, vakodnunk kell mindennemü erkölcsi romlástól, az erkölcsök tiszıságát meg kell őriznünk az élet minden körülményei közt, a testéri szeretet erényét ápolnunk kell, hogy a közös hazáért éljünk és aljunk, annak szellemi és anyagi javát együttesen eszközölve, tánorithatlanul bizva Isten oltalmában, s ilyeténképpen magunkat mélókká tettük az oltalomra s Isten oltalma az, mely az országokat s népeket fentartja a küzdelem nehéz napjaiban az államok éleének adatott idő véghatáráig, melynek mértékét évezrek alkotják.

Velencze, február hónapban.

Gróf Kuun Géza.

Az unitárismus aláhanyatlása János Zsigmond vál. király és Dávid Ferencz halála után.

I.

Ezt minden mivelt unitárius tudja, mert Székely Sándor unitárius egyháztörténetében megirta s több krónikairó emlékezetben hagyta. Azt is tudják e történeti források, hogy Erdély ev. református fejedelmei alatt Háromszéken az unitárius püspöknek nem volt joga egyházait megvizsgálni, hanem az a református püspökre ruháztatott s ez által ott az unitáriusok fennállása veszélynek tétetett ki, nem fejlődhettek s nem gyarapodtak, sőt a megszünés és semmivé létel fenyegette I. Apafi fejedelem uralkodásáig.

De ez mind csak általános tudáson alapult; sem inditó okai sehol nem voltak előadva, sem az eszközök határozottan megnevezve, a mikkel a hatalom e czélt elérni szándékozott. Nekem más czélu kutatásaim közben oly adatok jutottak birtokomba, melyek az unitáriusok ezen megsemmisitésének legbiztosabb rugóival és inditó okaival ismertetnek meg.

Egyike ezeknek a szombatosság. Már Dávid Ferenczet azzal vádolták ellenfelei, hogy a Krisztusnak imádása által a keresztény vallás átalános alapjáról eltért s a zsidó Monotheismus tanát érvényesiti, a minek egyik sarkalatos hitelve a *szombat napnak ünneplése.* Ez hamis vád volt, megbuktatására kigondolva. Ő a szombat megünneplését soha nem tanitotta, soha el nem fogadta, vallásos könyveibe föl nem vette. Hogy halála után, sőt még azelőtt Össy András e tant hirdette, udvarában ily nézetü papokat tartott, szombatosi isteni tiszteletet hozott be, énekes könyveket iratott, s mindezt fogadott fia, a hires Péchy Simon bővebben szervezte, kifejtette s terjedelmes birtokaiban a székelységgel elfogadtatta, ez tény, ezt senki sem kétli, sem nem tagadja.

Az is bizonyos, hogy Péchy a bevett keresztény vallások alapjától eltért, őt zsidózónak a törvényhozás bélyegezte s feje és birtokai elvesztésére itélte.

Én mind arra: mikor vétetett el az unitárius püspöktől a háromszéki eklézsiák vizsgálati joga? s mikor adatott át az erdélyi ev. ref. püspöknek? mind pedig arra: mi czélból? mikor, kiknek s mily Péchy-féle birtokokat adományoztak a nemzeti fejedelmek? konkrét bizonyitékokat, eredeti fejedelmi okleveleket hozok nyilvánosságra. Legyen tudva, ne rejtegettessék tovább is az igazság.

Ez idők rég elmultak, a fájó sebek behegedtek, a sérelmeket meggyógyitotta részben az ország megváltozott politikai helyzete, részben elfeledtette az idő, Péchy örökösei elhaltak, birtokainak szerencsés adományosait birtokaik használatában kétszáz évi időmulás erősitette meg, ők meg nem támadhatók, sem őseik a fejedelem tényeiért nem vádolhatók; de a történetiróknak tiszte az igazságot kideriteni s a történetek valódi indokait földeritni, nem a bevégzett tények megváltoztatása szándékából s czéljáért, a mi lehetetlen, hanem ethikai okokból, hogy a mi nem helyesen történt, kiderüljön s az elnyomott igazságnak erkölcsi elégtétel adassék, a mi törvényen alapult, az vádtárgya ne legyen s jogosult cselekvény sérelemnek többé ne bélyegeztessék.

A háromszéki eklézsiáknak az unitárius püspök általi meg nem látogathatása két fejedelmi oklevelen alapul, az *egyik* Beke Dánielnek a püspökségben 1642 jul. 26-án kelt megerősitése, melynek ezek voltak föltételei: *elsőben*, hogy a megerősitett uj püspök nagyobb tekintélyt mint eddig, ne követeljen és a püspöki látogatások dolgában magának több jogot ne kivánjon, mint eddig — akkor már az egyházlátogatási jog tényleg el levén véve: itt az csak törvényesittetett — főleg pedig a sepsi-, kézdi- és orbai három székben levő eklézsiákban és máshol is a fejedelem vallását követő egyházakban, a mihez a megerősitett uj unitárius püspök papsága is szigoruan alkalmazkodni tartozik. *Másodszor*, hogy a fejedelem orthodox vallásu püspökének tekintélyi és kötelességei kiváltságos előnyeibe semmi uton és ürügy alatt magát bele ne vegyitse s abba ne avatkozzék. *Harmadszor*, hogy hallgatóit és hiveit az unitárius vallásnak az ország közelebbi, 1638-ki, deézsi gyülésében meghatározott hitszabályzata értelmében oktatja és igazgatja s attól a zsidózásra vagy más téves hitrendszerre térni vagy eltántorodni nem engedi. *Negyedszer* a fejedelem eskü alatt igért hüségében igazán és őszintén megmarad.

E feltételek alatt neki a fejedelem jogot ad, hogy hivei unitárius vallásukat követhessék, espereseket választhassanak, azok fizetéseiket megvehessék, a romlott templomokat és papi házakat

megépittethessék, minden egyházi ügyeiket igazgathassák, egyházi és papi ügyekben itélhessenek, a papokat botrányos tetteikért megfeddhessék, általában belügyeiket intézhessék. Egyszersmind az ország minden polgári hatóságainak meghagyta, hogy Beke Dánielt unitárius püspöknek elismerjék, neki kérésére segélyt adjanak, s iránta minden tisztelettel legyenek; arra is joga levén nevezett püspöknek, hogy az eklézsiáitól elidegenitett javakat visszaszerezhesse s ebben őt a törvényhatóságok és községek az ország törvényei értelmében 200 fr. a parasztsorsuak 12 fr. büntetés terhe alatt segitni köteleztetnek.[1]

Második fejedelmi oklevél, mely 1642 ápr. 14-én kelt, egyenesen a püspöki látogatást szabályozta. Ebben igy szól a fejedelem: „Isten kegyelméből való fejedelemsége kezdete óta egyforma igazságossággal törekedett arra, hogy minden bevett vallásu hivei elöljáróinak és egyházi tisztviselőinek sértetlenül maradjon és álljon meg hivatali tekintete. Erre való tekintetből, hogy az egyházi gyülekezetekben eltávolitódjék minden zavar és fogyatkozás, a mi rész szerint a tanitók szabályellenes élete, hivatalbeli hanyagsága vagy a hit megállitott formáitól és a szentirástól eltérésök, az isteni tiszteletartásnak elhalasztásából és megvetéséből, a hivek és egyház javainak a maguk világi czéljaikra forditásából, hálátlanságból, vagy vakmerő ellenszegülésből következnek és szokásba jöttek, nemkülönben minden más hibák megfeddésére és megjavitására tisztelendő és nagyrabecsült Szentgyörgyi Beke Dánielt, a fennevezett unitárius eklézsiák superintendensét az ő pöspökjökké oly módon és oly hatalommal nevezte ki, hogy az unitárius eklézsiákat Erdélyben mindenütt (de kivévén a sepsi, kézdi és orbai három székbeli eklézsiákat, a hol eddig is az unitárius eklézsiáknak meglátogatása bizonyos korábbi egyezés következtében az orthodoxus ev. reform. püspök joga és kötelessége volt s most is azé) meglátogathassa, azok papjait, az iskolák igazgatóit a vallásból és erkölcsökből megvizsgálja, azok hibáit megfeddje, s ha joga van rá, rájok büntetést is szabjon; egyszersmind pedig az egyházközségeket is, ha másképp nem lehet, összehiván; a hajdan egyházaknak ajándékozott birtokokat a papok jövedelmeivel együtt, a hol szükséges, eskü alatt kinyomozván, visszaadassa, s mindazokat, a miket a püspök tiszti elődei, régi kegyes és vallásos férfiak rendeltek, régi törvényes állapotjukra és gyakorlatába visszahelyezze, s ha a dolog kivánja, külső tisztviselők segélye és oltalma felkérésével is állitsa és szerezze vissza; ha pedig

[1] Az *Orsz. Levéltár* kincstári osztályában levő eredetiből alább szó szerint hiven kiirva.

valaki az eklézsiák ily javait makacsul eltartóztatni akarná, illetékes birája és hatósága vagy a fejedelem elébe hivassa meg; a templomokat s más eklézsiai épületeket, melyek a mindennapi használatra szükségesek s bármi okból leromlottak, épittesse fel vagy javittassa ki. Végre a hamis tudományt vagy véleményeket valló és tanitó papok és iskolatanitók helyére alkalmas, jámbor és a szent szolgálatok teljesitésében hiv és buzgó papokat nevezzen ki. Meghagyta az ország minden közhatóságainak és tisztviselőinek, hogy h. nevezett Beke Dániel maga vagy kiséretével együtt hozzájuk megy, neki minden kérésében, akadályokat félretéve, segitségére legyenek, hogy ő mindenütt püspöki kötelességét végezhesse, ő és a papok egyházai törvényes járandóságukat megkapják s elidegenitett javaikat visszaszerezhessék. Minden helység tisztei a püspöknek ezen hivatalos teendőiben legyenek segitségére, tanusitsanak iránta jóakaratot, gondoskodjanak számára illő szállásról, ételekről, fuvarról és fuvaros lovakról, s bátorságos és elegendő kiséretről, különben nem cselekedvén stb.[1]

II.

Az unitárius püspök megerősitésének ezen szigoru föltételei s püspöki legsarkalatosabb jogai egyikének, az egyházak látogatásának ezen megszoritása, egyik mélyreható oka és forrása volt Erdélyben az unitárizmus meggyöngülésének. Majdnem a legnagyobb esperesi egyházkörnek, Háromszéknek, a püspök hatalmi köréből elvonása ugy meggyöngitette az egyházat, mint mikor az ellenség egy hadseregnek valamelyik szárnyát vágja el és mind önálló küzdelemre, mind segélyre képtelenné teszi. Papok állottak át, eklézsiák ingottak és gyérültek meg, az erőkifejtés, mint a gyarapodás erkölcsi emeltyüje megszünt, a szivekben a jövő iránti hit megcsökkent s csak a vallásban levő belső erő tartotta fenn s kapcsolta össze egymás közt a háromszéki és a többi egyházi körök unitáriusait, a minek szomoru nyoma meglátszik az unitáriusok egész XVII-ik és XVIII-ik századi történetén.

A másik rossznak, a mi az unitáriusokat érte, forrása az ő szombatossággal vádoltatásuk, a mit a háromsági hitczikk el nem fogadásával vontak magukra. Az egész egyház ezzel vádoltatott. Magát Beke püspököt vádolta Ravius Mátyás kolozsvári szász-unitárius predikátor, a ki a püspökségre vágyott s ellenfelét a fejedelem

[1] Az országos levéltárban levő *eredetiből*, melynek hátrább ki lesz jelölve holléte.

előtt befeketitette. Ezért tartatott 1638-ban a deési zsinat, vizsgálat alá fogatott az egész unitárius hitrendszer, ujra szövegezték az unitárius hitczikkeket és hitformákat; a ki alá nem irta, zsidózónak bélyegeztetett meg, rabságra vitetett száz meg száz unitárius, sokan megölettek, birtokaik fiskus részére foglaltattak el, s reformált fejedelmek által reformált hitvallásu uraknak adattak örök birtokul.

Érthető, ha Péchyt jószágvesztésre itélik, s miután a fejedelem vallására tér, ismét visszaadják; de ha Kornis Borbárától, egy nőtől is elveszik birtokait, de mivel ő hitében megingathatlan, sulyosan bünhődik, s az elsőét Kemény Jánosnak, utóbbiét Bethlen Jánosnak adományozza a református fejedelem, ez mégis azon gondolatot kelti föl a figyelmes szemlélőben, hogy itt a proselytismus erősebb indok, mint az igaz vallás, s a Péchy és Kornis Borbára szombatossága nem nagyobb politikai bün, mint a mekkora erkölcsi árnya a fejedelem megfékezhetési és téritési igyekezetének az unitáriusok irányában s a mekkora az adományozott országnagyok vagyonszomja.

Ezt kétségtelenül és világosan mutatja I. Rákóczy György által 1645 jul. 23-án Kemény Jánosnak, ugyszintén II. Rákóczy György által 1650 jul. 26-án Bethlen Jánosnak tett birtokadományozás, melyek elsőjében a fejedelem az egész Erdélyben levő szombatosoknak vagy zsidózóknak 1638 jul. 1-én a deési országgyülésen történt elitéltetésöket maga beszéli el s a maga és az országgyülés álláspontjait az utókorral megismerteti.

Ez adománylevél tartalma megérdemli bővebb ismertetését.

»Midőn — igy szól a fejedelem — ő 1638-ban az igaz isteni tiszteletet méltó tekintetbe véve, Erdély országának a szombatosok felekezetéhez tartozó vagyis zsidózó összes lakosait a zsidózás kiirtása végett jul. 1-ére Deésre az ország közügyésze által perbe hivatta, s ott az azon felekezethez tartozók mindnyájan az ország végzése által örök hütlenségre, azaz mind fejök, mind ingatlan és ingó javaik elvesztésére itéltettek, jelesen azok között néhai Nagyságos Szent-Erzsébethi Péchy Simon is; bárha az ő, csak tisztán őt személyileg illető javainak a fiskusra kell vala szállania és az által biratnia, mégis miután nevezett Péchy Simon, isten inditásából s a szentlélek sugallatánál fogva jobb utra tért, s a kárhozatos eretnekséget *(haeresis)* elhagyván, Krisztus igaz tudományát s a Krisztus minden apostolainak és evangelistáinak irásain alapuló vallást, t. i. a fejedelem egyedül idvezitő *(orthodoxus)* hitvallását, vagyis a reformált vallást, mint üdvözitőt, elfogadandónak ismerte el, a fejedelem tanácsosainak közbenjárására őt megszánta s fejének ke-

gyelmet adott s mindennapi élete fentartásáról is kegyelmesen gondoskodni kivánt, e végre az egész Szent-Erzsébet nevü birtokot az ottani nemesi házzal és udvarral és ottani 58 zsellérrel *(colonus)*, ugyszintén a Szent-Ábrahámon levő egész részjószággal és birtokokkal s ott levő öt zsellérel, Zsákodon és Sárdon egy, Héjasfalván 4 zsellérrel, Nagy-Solymoson 6 jobbágygyal, összesen 70 zsellérrel, illetőleg jobbágygyal, melyeket a fejedelem néhai Péchy Simonnak és nejének Barrabássi Katának adományozott élethosszig s nekik visszabocsátotta és átadatta, egyebek közt e határozottan kitejezett föltételek alatt, hogy kiváltás esetében nekik, t. i. Péchy Simonnak és Barrabássi Katának, ha ők elhalnak, örököseiknek, utódaiknak és hagyományosaiknak a fiskus vagy azok, a kiknek a birtokok adományozva vannak, ezer darab igaz sulyu vert tallért készpénzben kifizessenek, ők azt fölvenni s a birtokokat kibocsátani tartozzanak. Kegyelmes tekintetbe véve e felett nemes Bükösi Kemény János, Fejérmegye főispánjának, Fogaras vára őrsége, nemkülönben a fejedelem udvari lovassága főkapitányának, kincstárnoknak, belső komornyiknak és kir. táblai esküdt ülnöknek hiv és igaz szolgálatait, a miket ő zsenge ifjuságától kezdve, erdélyi és római szentbirodalmi fejedelem, boldog emlékezetü Bethlen Gábor ur iránt s az ő halála után a mostani fejedelem és haza iránt, munkát és fáradságot nem kimélve, minden alkalommal, az idők és dolgok miden változásai közt, különösen pedig a fejedelem hadviselései alkalmával, t. i. *először* az 1636-ki hadjáratban, midőn Husszain budai pasa, a fejedelem vetélytársainak sugalmazására és fölingerlése következtében ellene és Erdélyország ellen a legigazságtalanabbul fegyvert fogott, s őt azon álnok törekvés erejének megtörésére, országa hiveivel együtt fölkelni kényszeritette, — ezen hive, mint főőrtábornok, Isten segélyével, a török hadsereg a fejedelmi hadak egy nem csekély csapata által Szalontánál szétszóratott s nem kis veszteséggel visszaveretett -— ennek következtében a fejedelem ellenségei bátorságukban megtörve, vele békességre határozták el magukat, s végre a békepontok megállapitása alatt kezesekül török főembereket rendeltek ki ; a fejedelem részéről ezen hive a törököknél levő ellenségei boszantásainak és egyéb sanyaruságoknak magát kitéve, a haza megmaradásáért több országnagyokkal együtt ezen békekötés terhét és felelősségét elvállalni nem rettegett s hüségét élete koczkáztatásával is bőségesen bebizonyitotta. *Másik* közelebbi évi nagy hadjáratában a fejedelemnek, melyet a haza és nemzet megingatott szabadsága visszaállitása végett kezdett, mint egyik tábornok, az erős császári

sereg visszaverésében lelte dicséretes egyenességével, hasonlithatatlan hüséggel és állhatatóssággal s neve soha el nem haló dicsőségével tanusitott: neki Udvarhelyszéken levő Szent-Erzsébet egész birtokát az ott levő nemesi házzal és udvarral, nemkülönben a Szent Ábrahámon, Magyar-Zsákodon. Nagy-Solymoson levő minden birtokokkal és birtokrészekkel, Fejérvármegyében Héjasfalvával és Küküllővármegyében Sárddal, a fejedelem bárhol lehető királyi jogával, az emlitett birtokban levő házakkal, legelőkkel, erdőkkel, mezőkkel s minden egyéb tartozandóságokkal együtt nevezett Kemény Jánosnak s egyenlő joggal nejének Kállay Zsuzsánnának, továbbá elébb finemen levő örököseiknek és utódaiknak, ezek hiányában a lányörökösöknek is, de csak a Kemény Jánostól nemzendőknek, az elől emlitett ezer tallérban adta, beirta s elzálogositotta oly feltétellel, hogy Péchy Simon és neje Barrabássi Kata örököseinek, utódainak és hagyományosainak a mondott ezer tallér összeget Kemény János és neje Kállay Zsuzsánna vagy mindkétnemü örököseik és utódaik megfizetni, letenni és leszámlálni tartozzanak és legyenek kötelesek. A fejedelem biztositotta a maga és utóbb következő fejedelmek nevében Péchy Simont és nejét, ugy örököseit és utódait s hagyományosait, hogyha akár ő, akár mások a birtokokat kiváltani akarják, azt csak ezen ezer tallér lefizetése mellett tehessék s a birtokosok is csak ily módon legyenek kötelesek azokat kiszolgáltatni. Ily módon és töltételek alatt adta és adományozta, beirta és elzálogositotta a fejedelem a mondott birtokokat nevezett Kemény Jánosnak, nejének s általa nemzendő örököseinek, a miről kiváltságlevelet állittat ki, mihelyt a fejedelem levele előtte bemutattatik. Kelt a Halics vára melletti táborban a fennirt évben és napon.[1]

A *másik* adománylevélben a fejedelem elbeszéli, hogy méltó tekintetbe vevén nemes Kis-Buni Bethlen János hivének szolgálatait, melyeket ő, mind iránta, mind atyja iránt minden alkalommal, a szerencse különböző fordulatai közt, munkát s fáradságot nem kimélve, rettenthetlen lélekkel, neve nagy dicsőségére végbe vitt és tanusitott, valamint azt is, hogy ő a fejedelemnek ország szükségére nemrég 1500, atyjának régebben 7000 magyar forintot adott, a Homorod-Szent-Pálon levő egész birtokot és birtokrészeket az ottani nemesi ház és udvar felerészével, ugyszintén Szent-Péter, Városfalva, Tankafalva, (inkább *Tarcsa*falva), Jánosfalva, Dálya, Musna, Bágy, Lókod, Szent-Márton, Recsenyéd, Ujfalu és Zetelaka

[1] Hátrább egész terjedelmében közölve van.

községekben levő birtokokat, nemkülönben Sz.-Udvarhely mezővárosban, a Botos-utczában levő egy nemesi ház és udvar felerészét, melyek ezelőtt nemes Kornis Borbáráé, Szent-Benedeki néhai Paczolai Péter özvegyéé voltak, de azon okból, hogy az ország közvégzései ellen a zsidózás nem üdvözitő tanait követte, s azokban megmaradt, az 1638 jul. 1. Deésen tartott országgyülésen más zsidózókkal együtt örök hütlenségre büntettetett, jószágai a fejedelmi fiskus részére foglaltattak le, s adományozás tárgyává lettek. A fejedelem ezen kivül lehető királyi jogát is emlitett Bethlen Jánosnak és nejének, Váradi Borbárának adományozta, mégpedig elébb a fiörökösöknek, azok nemlétében a lányörökösöknek és utódaiknak is az emlitett 7000 magyar forint összegben, jótállást vállalván azért is, hogy őket a birtokokban megtartják, megvédik és oltalmazzák mind a fejedelem, mind következői . . . Kelt Gyula-Fejérvárott, 1630 jul. 26-án.[1]

Az első adománylevelet az indokolás vallási része teszi fontossá. A térités, proselytismus mindig hatalmas fegyver volt a vallásterjesztők kezében, ezt elvileg hibáztatni nem lehet, mert mást, tán tévelygőt, jobb meggyőződésre birni igyekezni szabad. De ha ily jó a czél, nincs miért titkolni, s ha nem rut a mit teszünk, nem szükséges szépitni. Azonban életet és vagyont venni el meggyőződésért, még ha a törvény rendeli is, a szabadság és erkölcsiség szempontjából nem helyes, nem szabad; ki bizonyos arról, hogy a jobbnak állitott véleményhez, és igazabbnak tartott valláshoz nem fér-e szintén kétely? S kérdés, van-e abból gyarapodása a vallásnak, s jó-e az általában az egyénre nézve, a mit nem önkéntes elhatározásból tesz, s a miben lelkiismerete meg nem nyugszik.?

A másik adománylevél annak világos bizonyitéka, hogy I. Rákóczy György téritési vágya és sujtó keze a nőkre is kiterjedett. Én erről olvastam, de hiteles oklevélben megirva csak most láttam. Ezért tartottam közlését szükségesnek. Ha Kornis Borbárának oly alkalmazkodó jelleme lett volna, mint Péchy Simonnak, ki hitelveit világi javainál nagyobbra nem becsüli, ő is megmenthette volna tán összes javait vagy azok egy részét. De ő szilárdul megmaradt meggyőződése mellett s vagyonát zsákmányul engedte a fejedelemnek, eszközül Bethlen Jánosnak fölemelkedésére és meggazdagodására. Előttem a legjellemzőbb az, hogy az emberek akkor ép oly gyarlók voltak, mint most; ép ugy munkálkodtak embertársaik bukásán, vagy legalább elnézték azt, mint munkálkodnak s elnézik ma. A

[1] Hátrább az egész adománylevél közölve van.

Rákócziaknak legbefolyásosabb tanácsosai s koruknak legeszesebb emberei Kemény János és Bethlen János voltak. Vajjon mikor a deési országgyülésen Péchy és Kornis Kata nótáztatott, titkon sziveikben már nem jelölték volt ki azok azon birtokait, melyekre vágytak s melyeket később birtokukba is keritettek? Az emberi természet kifürkézhetlen, s államférfiak mindenha óvatosan tudták a fejedelem kegyét maguk iráut megnyerni. Péchy és Kornis Kata bukott emberek, vesztesek és vértanuk, Kemény és Bethlen a hatalom kegyeltjei, szerencsefiak valának. Ezek boldogsága, amazok szerencséje romjain épült. Egyik boldog volt, mert nagy birtokokat szerzett, a másik, mert ártatlanul büntettetett. A végitélet a történelemé, mely a szenvedőknek és az üldözötteknek szokott igazságot szolgáltatni.

És most lássuk magukat a fejedelmi megerősitő és szabályozó, ugyszintén a hütlenségi bün jogczimén kelt két adománylevelet eredetijökben szó szerint hiven közölve.

I.

Confirmatio Superintendentis Unitarii R. Danielis Beke Transylvaniensis.

Nos Georgius Rakoci, Dei gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes quibus expedit Universis, Qualiter superioribus temporibus honorabiles viri, Pastores scilicet universarum Ecclesiarum Transylvaniensium Unitariarum (ut vocant) religionem profitentium, communibus suffragiis, et unanimi consensu, Reverendum Virum Danielem Beke de Sepsi Szent György, doctrina et eruditione, morum integritate praestantem, ad obeundum munus, inter ipsos Superintendentiae elegissent, supplicarunt nobis debita cum instantia, ut nos quoque hanc ipsorum electionem pro rata atque firma habere dignaremur. Nos itaque ex communi Decreto et publicis Constitutionibus Dominorum Regnicolarum in hoc (quod dissidentibus inter se, in Ditione nostra Ecclesiis, ad evitandos tumultus, una quaeque Ecclesiarum suae Religionis Superintendentem et Ministros habere et fovere possit) recte informati, ne annotati Ministri praefatarum Ecclesiarum idoneo viro et moderatore (cujus pia admonitione et eruditione, ac censura, reliqui Ministri temperarentur ac ad saniorem doctrinam perducerentur) destituerentur, Accedente primariorum quorundam Virorum praeclara commendatione, quibus virtus, eruditio, probati mores, et inprimis vita ipsius Danielis Beke honostissime acta, multis argumentis perspecta fuit, atque etiam certa spe ducti, quod ipse ad sustineandum hoc laboriosissimum munus, omnes ingenii, corporisque nervos sit collaturus, nihil que

unquam alieni ab officio suo, nec publice, nec private tentaturus et commissarus sit. Eundem Danielem Beke in Superintendentem Ecclesiarum praescriptarum ab ipsis Pastoribus electum, in eadem functione authoritate nostra Principali benigne confirmandum acroborandum duximus: his tamen conditionibus ad expressum declaratis. *Primo*, quod majorem et ampliorem authoritatem, nisi eam, quam hactenus usurpasset, visitationemque liberiorem in posterum quoque sibi vendicare, reservare, tribuere nullatenus praesumere intendet, praesertim vero in Ecclesiis Trium Sedium Siculicalium Sepsi, Kézdi et Orbai, aliisque locis, inter nostrae religioni addictos homines. Cui quidem condicioni reliqui succedentes Episcopi sese per omnia accommodare tenebuntur. *Secundo*, quod in authoritatis praerogativam Officiumque Episcopi, nostrae religionis orthodoxae, nulla via aut quovis sub praetextu sese ingerit aut immiscet. *Tertio*, quod juxta receptam modernae nempe religionis Unitariae in generali Conventu ex publica Regnicolarum deliberatione in oppidum nostrum Dés, ad 1-um diem July Anni Domini Millesimi Sexcentesimi Trigesimi Octavi indicto, celebrato, recenter conclusae normam, suos auditores et sectatores docebit, dirigetque, neque ab eo ad Judaismum, vel aliam erroneam Sectam exorbitet, aut quemquam exorbitare et deflectere permittat. *Quarto*, Fidelitati nobis vere et sincere praestari debitae fideliter satisfaciat, quemadmodum roboramus et confirmamus praesentium per vigorem. Dantes et concedentes eidem omnimodam et plenariam potestatem, atque authoritatem, ubivis in Transylvania Religionem suam profitendi, seniores eligendi, Ministros probatos constituendi, eorumque proventum exigendi, aedificia diruta circa Templa et domos Parochiales restaurandi ac omnia et singula Ecclesiarum munia exequendi, causas Matrimonii et alias quaslibet forum spirituale concernentes cognoscendi, dijudicandi, sententiamque de iis decisivam ferendi, scandala et errata Ministrorum corrigendi, rebelles debito modo puniendi; Item Secularibus adversus ecclessiasticos contendentibus jus et justitiam dicendi; ecclesias suas bono et decenti ordine regendi, eaque quaecunque sui muneris esse censebuntur, rite exequendi; imo damus et concedimus praesentium per vigorem. Quocirca vobis Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, Comitibus, Vice Comitibus et Judicibus Nobilium quorumcunque Comitatuum; Item Capitaneis, Prefectis, Provisoribus, Castellaris Arcium, ac aliorum quorumvis locorum Officialibus, Cunctis etiam aliis cujuscunque status, ordinis, conditionis, dignitatis et praeeminentieae hominibus, quorum videlicet interest, seu intererit. Item Archidiaconis, Diaconis, Plebanis, Senioribus et universis et singulis ecclesiasticis personis, modernis scilicet et futuris quoquo pro tempore constituendis harum serie committimus, et mandamus frimiter, quatenus vos quoque a modo in posterum annotatem Danielem Beke, pro vero et legitimo, a nobis confirmato, et ecclesiarum praedeclaratarum, Unitariam (ut supra) Religionem profitentium Episcopo et Superintendente salutare, agnoscere, ac reputare, ac in omnibus ad functionem suam spectantibus debitam ipsi Reverendiam

atque obedientiam praestare, Imo proventus etiam universos ipsi ratione officii sui cedere et provenire debentes eidem integre administrare, et per eos, quorum interest administrari facere. Tandem proventus quoque Ministrorum ante occupatos, bonaque et haereditates ecclesiasticas, quovis nominis vocabulo vocitatas, ab Ecclesiis abalienatas, vel in futurum quovismodo abalienandas, ad requisitionem ejusdem Danielis Beke ipsis Ministris, juxta publicam Constitutionem Dominorum Regnicolarum, vos Nobiles, ducentorum florenorum, plebeae condicionis vero homines, sub duodecim florenorum Hungaricalium oneribus remittere, modis omnibus debeatis et teneamini. Quinimo in hac functione sua peragenda, omni ope et auxilio ipsi adesse ac tempore visitationis Ecclesiarum vestri in medio peragendae, de condigno hospilio, victualibus, equis, curru et sufficienti comitiva prospicere sitis astricti. Secus non facturi, praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die vigesimo sexta mensis Julii, Anno Domini Millesimo Sexcentisimo Quadragesimo Secundo. etc.[1]

II.

Visitatoria Superintendentis Unitarii.

Georgius Rakoci Dei Gratia Princeps Transylvaniae, partium Regni Hungariae Dominus et Sicolorum Comes etc Fidelibus nostris Universis et Singulis Spectabilibus, Magnificis, Generosis, Egregiis et Nobilibus, Supremis et Vice Comitibus, Judicibus, Juratis Assessoribus, ac toti Úniversitati Magnatum et Nobilium quorumcunque Comitatuum, Capitaneis, Vice Capitaneis, Judicibus, Vice Judicibusque Regiis. Juratis Assessoribus, Primoribus, Potioribus, Primipilis, peditibus pixidariis ac Universitati Libertinorum Siculorum nostrorum quorumcunque Sedium Siculicalium, Dominis item terrestribus et Patronis, Praefectis, Capitaneis. Provisoribus, Castellanis Arcium, Castrorum, Castellorum, et aliorum quorumvis locorum et bonorum officialibus, Prudentibus etiam et Circumspectis Primariis Regiisque Judicibus et Juratis quarumcunque Civitatum, Oppidorum, Villarum et possessionum, honorabilibus item Pastoribus et Ministris Ecclesiarum, et Rectoribus Scholarum Religionem Unitariam (ut vocant) profitentium, Cunctis etiam aliis cujuscunque Status, condicionis gradus, honoris, officii, dignitatis et praeeminentiae hominibus, quorum interest, seu intererit, praesentes visuris, nobis dilectis. Salutem et Gratiam nostram. Cum nos inde ab auspicato per Dei gratiam regimine nostro Principali, nihil omnium cujuscunque (receptae tamen) religionis, fidelium subditorum nostrorum uniformi aequabilitate conservanda habuerimus antiquius ex eoque Magistratus sive officales etiam Ecclesiasticos sua semper authoritate illaesa volumus esse communitos, eisdemque vestigiis semper nobis insistendum ducamus gloriosum, Ideo ad tollendas confusiones et defectus quoscunque, qui in Ecclesias, partim propter Docentium, quorum dissolutiorum vitam

[1] Az *Országos Levéltár* kincstári osztályában a 20 számu Liber Regius 112—114 lapjain levő *eredetiből*.

curam minus sedulam, vel etiam opiniones ab analogia fidei et sacrarum literarum dissidentes, partim vero propter verbi Divini neglectum seu contemptum et auditorum bona Ecclesiastica in suos usus profanos vertentium ingratitudinem contumacem irrepserunt, et etiam ad quosvis alios errores emendandos et corrigendos Reverendum ac Honorabilem Danielem Beke Szentgyörgyi, Ecclesiarum religionem supra notatam profitentium Superintendentem in medium vestri ea ratione, et authoritata exmittendum duximus, ut Ecclesias vestras, ubique locorum in Transylvania (exceptis tamen tribus Sedibus Siculicalibus Sepsi, Kézdi et Orbai, in quibus vel hactenus visitatio ac investigatio huiusmodi Pastorum etiam Unitariorum, juxta certam transactionem, penes Episcopum Orthodoxam Religionem profitentium perstitisse et nunc quoque persistere perhibetur) existentes et adjacentes visitet, earumque Pastores et Scholarum Rectores de Doctrina, vita ac moribus examinet, excessus eorum corrigat, mulctaque si id juris fuerit, inflicta, in eos animadvertat: Et simul coetibus etiam, si aliter fieri nequiret, convocatis, bona antiquitus ad Ecclesias collata, unacum reditibus Ministrorum, exacto etiam a quibus visum fuerit, juramento cognoscet, et omnia, quae a Majoribus vestris, viris piis et religiosis ordinata fuerant, in pristinum ac legitimum usum, assumpto etiam si res expostularet officialium quorumcunque locorum auxilio, sive praesidio revocet, ac si qui talia bona ab Ecclesiis qualitercunque abalienata obstinate retinere conarentur, eos in praesentiam, conpetentium suorum quosque Judicum et Magistratum, ubi ea de re decídatur, vel etiam in nostri praesentiam citet. Templaque et alia Aedificia Ecclesiastica, ad usum quotidianum necessaria, et qualitercunque collapsa, refici vel restaurari curet. Et denique semotis doctrinaé vel opinionis pravae Ministris et Scholarum rectoribus, Pastores pios, idoneos et diligentes, Sacramentorum a Deo institutorum fideles administratores sufficiat. Proinde vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut dum et quandocunque dictus Daniel Beke Szent Györgyi cum adjungendis sibi Collegis vestri in medium venerit, eidem unacum suis sociis securum, tutumque et liberum Commeatum praebere, eisdmque in praemissis omnibus, sine omni scrupulo et difficultate procedere permittere, vocati in coetum sacrum convenire, omnesque legitimos usus et reditus Ecclesiarum, ab antiquo ordinatos, et ab eis quomodocunque abalienatos, ad ipsius requisitionem incunctanter et de facto remittere, Vos vero Officiales quorumvis locorum, in his omnibus, eundem contra inobedientes sufficienti praesidio et auxilio juvare, et denique omnes et singuli Eidem omni ope et benevolentia adesse, de condigno ubique hospicio, victualibus, curru et equis, tutaque et sufficienti Comitiva, aliisque ad iter continuandum neccessariis rebus modis omnibus providere et prospicere debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exibenti restitutis. Datum in Arce nostra Fogaras, die decima quarta mensis Aprilis. Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Secundo [1]

[1]) Az *Országos Levéltár* kincstári osztályában a 20 számu Liber Regius 114—115 lapján levő *eredetiből*

III.

Szent Ersebet et bona ad eandem pertinentia quondam Simonis Peczi Generoso Joanni Kemény collata.

Nos Georgius Rakoczi, Dei Gratia Princeps Transylvaniae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis. Quod cum nos superioribus temporibus, in Anno videlicet Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Octavo, juxta functionis nostrae Principalis exigentiam, veri cultus divini condigna habita ratione, Universos et quoslibet Sectae Sabbathariae sive Judaismo adherentes ditionis nostrae Transylvaniae incolas, vigore publicarum Constitutionum Dominorum Regnicolarum, super extirpando hujusmodi Judaismo editorum, per Directorem nostrum fidelem, servato juris ordine, ad 1-um diem Julii Anni praenotati in oppidum nostrum Des legitime ad jus attrahi demandassemus: Ibique omnes et singuli eidem Sectae adhaerentes, juxta praenotatas Regni constitutiones in nota perpetuae Infidelitatis, hoc est amissionibus Capitum et omnium bonorum, tam mobilium, quam immobilium, jure convicti et aggravati — inter eos Spectabilis et Magnificus quoque quondam Simon Pécsi de Szent Erzsébeth ob ejusdem Judaismi strictissimam professionem, perinde convictus et aggravatus. Etsi universa et quaelibet ipsius bona, ipsum solum proprie et praecise concernentia, in fiscum erant applicanda, perpetuo possidenda: Nihilominus tamen postquam idem Simon Pecsi, divino instinctu, ac spiritus sancti flamine ad meliorem se recipiens frugem, eidem haeresi renuncians condemnabili, veram Christi doctrinam, Religionemque omnium Christi Apostolorum et Evangelistarum Scriptis fundatam, scilicet nostram Orthodoxam sibi amplectendam, salubre esse cognovisset, ad singularemfidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum propterea factam intercessionem, capiti ejusdem gratiam, et misericordiam fecissemus specialem, sustentationi etiam vitae ejusdem quotidianae, clementer prospectum esse volentes, totalem et integram possessionem Szent Erzsébet vocatam, cum domo et Curia nobilitari ibidem, quae videlicet ad numerum quinquaginta et trium Colonorum, item totales et integras possessiones, posessionarias, in possessionibus Szent-Ábrahám, quae in quinque colonorum, in Magyar-Sákod ad utius Coloni, in Nagy-Solymos ad Sex jobbagionum, in Héjasfalva ad quatuor Colonorum, in Sárd ad unius Coloni, hocest in toto ad Septuaginta Colonorum numerum sese extendunt, eidem quondam Simoni Pecsi, ac Catharinae Barrabássi Consorti Suae vita ipsorum comite possidendas, remittendas et resignandas esse decrevimus, remiserimusque et reassignavimus ac per manus dederimus, tali inter alias sub conditione ad expressum posita, Quod ipsis Simone Pecsy et Catharina Barrabássi vita functis, ex tunc deposita per fiscum, aut eum, cui eadem bona donata ex collata per nos extiterint, mille Tallerorum cusorum justi ponderis summa, eorum haeredes, successores ac legatarii, eandem plenarie summam levare, et bona eadem Fisco aut Donatario, simpliciter remittere debeant et teneantur; Gratiosum itaque et honorificum habentes respectum, proclarae fidei et fidelium

obsequiorum fidelis nobis sincere dilecti, Generosi Joannis Kemény de Bükös, Comitis Comitatis Albensis Transylvaniae, Arcis et praesidii Fogarasiensis necnon aulicae militiae nostrae equestris ordinis Supremi Capitanei, Thesaurarii, Cubicularii ac Tabula Judiciariae Jurati Assessoris nostri, quae ipse inde ab ineunte Juvenili aetate sua, tam Serenessiso quondam Principi Domino Gabrieli Sacri alias Romani Impery et Transylvaniae Principi etc. augustae memoriae, praedecessori nostro, quam et nobis, postquam hujus Regni habenas divinio nutu moderandas suscepimus, et patriae hujus nihil parcendo ullis suis laboribus et fatigiis in omnibus occasionibus, rerumque et temporum vicissitudinibus, et nominanter in generalibus expeditionibus nostris, una, quam in Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Trigesimo Sexto, cum videlicet Illustrissimus Hussain Pasa Budensis, ad aemulorum nostrorum suggestionem et incitamentum, contra nos et Regnum nostrum Transylvaniae arma injustissime sumpsisset, nosque ad vim illius iniqui conatus repellendam, cum fidelibus nostris Regnicolis viritim insurrexissemus, idem fidelis noster, Generalem Vigiliarum Praefecturam agens, postquam tandem Deo auxiliante, non praecipuam per militum nostrorum manum, Exercitus, ille Turcicus, ad oppidum Szalonta fusus, damnoque non mediocri repulsus, inde Inimici eidem animis fracti, nobiscum pacem ineundam sibi consultius arbitrati fuissent, praecipuosque ex Magnatibus Turcos, in pignus tractandae pacis mittendos delegissent, ac ad Castra nostra transmisissent, idem quoque fidelis noster, eorundem Aemulorum nostrorum apud Turcas, perferendas acerbitates, penes patriae commodum et permansionem inter alios Magnates in se assumere, ac titulum hujusmodi pignoris tractandae pacis subire minime veritus, cum vitae etiam suae discrimine et jactura, satis superque testata reddiderit: Altera vero in praesenti hac, quam pro restituenda hujus, gentisque nostrae charissimae libertate plurimum labefactata, Anno superiori suscepimus, alterum Generalem agens, in reprimendis viribus exercitus validi Caesarei contra nos eodem Anno superiore destinati laudabili animi sui dexteritate, fide et constantia haud comparabili, nominisque sui Enchomio nunquam non morituro exhibuit et impendit, exhibiturumque et impensurum fore in posterum haud dubitamus. Totalem et integram eandem posessionem Szent Erzsébeth, cum domo et Curia nobilitari ibidem, necnon totales et integras easdem portiones posessionarias, in posessionibus Szent-Ábrahám, Magyar-Sákod, et Nagy-Solymos in sede Siculicali Udvarhely, Héjasfalva in Albensi Transylvaniae, et Sárd in de Küküllő Comitatibus existentibus habitas. Totum etiam et omne ius nostrum Regium, si quod in eisdem etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur, aut idem nostram ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concerneret collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris sciliter arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis etc. generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nomibus vocabulo vocitatis ad easdem et idem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus sub suis veris

metis et antiquis limitibus existentibus, memorato Joanni Kemény, ac aequaliter Susannae Kállay consorti suae ipsorumque haeredibus et posteritatibus, primum quidem masculini, iis vero (quod Deus benigne avertere dignetur) deficientibus vel non existentibus, etiam foeminini sexus (ipsius tamen Dominae Susannae Kállay, edicti duntaxat Joannis Kemény lumbis procreandis) universis clementer dandas, donandas et conferendas. Casu vero, quo iisdem Joanne Kemény et Domina Susanna Kállay (quod Deus clementer avertere dignetur) in utriusque sexus semine deficere artingeret, legatariis ejusdem Joannis Kemény, haeredibusque et posteritatibus eorum utriusque sexus universis, in et pro praetacta mille Tallerorum justi et veri ponderis summa, clementer inscribendas, conferendas et inpignorandas esse duximus. Ea conditione, ut memoratorum Simonis Pecsy et Catharinae Barrabás, haeredibus, successoribus vel legatariis iidem Joannes Kemény, Susanna Kállay, vel vero haeredas et posteritates eorum utriusque sexus universi, praetactum mille Tallerorum justi et veri ponderis summam deponere, numerare et exsolvere debeant et teneantur. Assecurantes nihilominus affidantes et certificantes eosdem Legatarios, quod si temporis in successu, nos vel succesores nostri legitimi Transylvaniae Principes, aut alii quorum intererit, easdam posseniones, domum et Curium nobilitarem, ac portiones possesionarias redimere et pro nobis aut pro sese recuperare vellemus aut pellent, ex tunc non nisi deposita prius et integre persoluta praescripta mille Tallerorum justi et veri ponderis summa, eisdem Legatariis vel vero haeredibus et posteritatibus eorum utriusque sexus universis adimemus aut adiment et pro nobis aut pro se non usurpabunt. Ad quod firmiter et inviolabiliter observandum, tam nos ipsos, quam etiam successores nostros, legitimos Transylvaniae Principes, sed et alios, quos intererit, obligatos, et modis omnibus adstrictos esse volumus. Imo illis damus, donamus, et conferimus, jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, utendas, possidendas pariter et habendas; his vero ad Casum praenotatum inscribimus, conferimus et inpignoramus, assecuramus item affidamus et certificamus, obligamusque et obstringimus, salvo utrobique jure alieno, harum nostrarum vigore et testinomio literarum mediante. Quas nos ad partem dictorum Joannis Kemény, et Susannae Kállay, haeredumque et posteritatum suarum, primum masculini, iis vero deficientibus vel non existentibus etiam foeminini sexus (ipsius tamen Dominae Susannae Kállay e dicti duntaxat Joannis Kemény lumbis procreandarum) universarum, in formam Privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Castris nostris ad Arcem Holics positis, die 23 mensis julii Anno 1645.[1]

IV.

Donatio portionum possessionariarum a Domina Condam Barbara Kornis, ob Judaismi professionen ademptarum Generoso Johanni Bethlen.

Nos Georgius etc. Memoriae commendamus etc. Quod nos dignum et honorificum habentes respectum praeclarae fidei et fidelium

[1] Lib. R. Principis Georg. Rakoczi XXI. pag. 158—160.

Servitiorum fidelis nobis dilecti, Generosi Joannis Bethlen de Kis-Bun, quae ipse in omnibus occasionibus et temporum vicissitudinibus, non parcendo aliis suis laboribus et fatigiis, animo intrepido, magna cum nominis sui laude fideliter exhibuit, ex impendit, ac in posterum quoque se impensurum pollicetur; tam vero ex eo, quod idem ex singulari bonum commune promovendi propensione in aerarium Celsissimi, Principis Domini patris et praedecessoris nostri magni nominis, septem millia, et nuper in nostrum quoque benignitatis nostrae erga se declaratae svasu inductus, mille quingentos florenos hungaricales currentis et usualis Monetae administraverit, — Totales et integras portiones posessionaries in posessionibus Homorod-Szent-Pál, cum dimidietate domus et Curiae nobilitaris ibidem, item in Szent-Péter, Városfalva, Tankafalva, Jánosfalva, Dállya, Musna, Bágy, Lókod, Szent-Márton, Recsenyéd, Ujfalu et Zetelaka, necnon totalem et integram dimidictatem Domus cujusdam et Curiae nobilitaris in oppido nostro Udvarhely, in platea Botos utcza nuncupata, vicinitatibus domorum Agilium Joannis Vida ab una, et Stephani Mezei, ab altera partibus, omnino in sede Siculicali Udvarhely existentis habitas, quae alias Generosae quondam Dominae Barbarae Kornis, Generosi dudum Petri Paczolai de Szent-Benedek relictae viduae praefuerant, sed ex eo, quod cadem contra publicas Regni Constitutiones Dogma Judaismi minus salutare amplexa, in exercitio ejusdem perseverasset, per fiscalem pro tunc Directorem in jus attracta, in Conventu fidelium nostrorum Regnicolarum ad I. diem julii Anni Domini MDCXXXVIII. ex edicto ejusdem Celsissimi Principis Domini Genitoris nostri piae memoriae in oppido Déés habito, inter alias Judaismo laborantes, eadem quoque perpetuae infidelitatis convicta et aggravasa existitisset, in Fiscum ac benignam collationem memorati principis genitoris nostri rite et legitime devolutae extiterant et relictae, et ex benigna ejusdem Principis Donatione hactenus etiam ab eisdem Johanne Bethlen, Barbaraque Váradi, conjuge sua in et pro praetacta septem millium florenorum Hungaricalium summa, jure inscriptitio tentae et ponessae. Totum etiam et omne jus nostrum Regium, si quod in eisdem portionibus possessionariis, Domibusque et Curiis nobilitaribus etiam aliter qualitercunque existeret et haberetur, aut eadem et idem nostrum ex quibuscunque causis, viis, modis et rationibus concernerent collationem, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, alpibus, vallibus, vineis vinearumque promontoriis, aquis, fluviis, piscaturis, piscinis, aquarumque decursibus, molendinis et eorundem locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus, quovis nominis vocabulo vocitatis, ad easdem et idem de jure et ab antiquo spectartibus et pertinere debentibus, sub suis veris metis, et antiquis limitibus existentibus, memorato Joanni Bethlen, necnon Generosae Dominae Barbarae Váradi, conjugis suae, haeredibusque et posteritatibus ipsorum, primum quidem masculini, iis vero deficientibus, etiam faeminini sexus universis, jure perpetuo, Legatariis vero eorundem usque ad summam

septem millium florenorum Hungaricalium dedimus, donavimus et contulimus, cum facultate liberae dispositionis, assumentes insimul in nos ac successores nostros, legitimos scilicet Transsylvaniae Principes ipsos, Generosum Joannem Bethlen, ac Barbaram Váradi, eorumque heredes ac posteritates utriusque sexus, ac Legatarios universos, in quieto et pacifico domnio praenotatarum portionum possessionararum, Domorumque et Curiarum nobilitarium, usque septem millium florenorum Hungaricalium Summam, contra quoslibes legitimos inpetitores, turbatores, molestatores, causidicos et actores, propriis nostris laboribus, cura, fatigiis et expensis semper et ubique tueri, protegere, et defensando conservare velle, — Quod si autem hoc ipsum nos vel successores nostri praestare nollemus, non possemus, vel quasimodo non curaremus, aut vero nollent, non possent, vel non curarent, extunc praedictam septem millium florenorum Hungaricalium Summam paratis pecuniis, rerum quarumlibet aestimatione exclusa, eisdem Donatariis refundere teneamur et simus obstricti, teneanturque et sint obstricti, prout damus, donamus, conferimus jure perpetuo et irrevocabiliter tenendas, possiendas, pariter et habendas, assumimusque et obstringimus, salvojure alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Quas nos in forman privilegii nostri redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum in Civitate nostra Alba Julia, die 26 mensis julii. Anno Domini Millesimo Sextesimo Quinquagesimo.

Georgius Rakoczy m. pr.

Joannes Horvath de Palócz
Secret ar. m. pr.[1]

Az egyéni vélemények változnak vagy elenyésznek, az oklevelekben levő tények megmaradnak mindörökké, mint maga az igazság.

[1] Az *Országos Levéltár* kincstári osztályában XXV. jelzetü Liber Regius 259—261. lapján levő *eredetiből.*

JAKAB ELEK.

Jó az Ur mindenekhez?

(Egyh. beszéd.)

Zsolt. 145, 9. „Jó az Úr mindenekhez és az ő irgalmassága minden teremtett állatain.“

A természet müködésében, valamint az emberi élet világában a kegyesség és kegyetlenség, a szeretet és gyülölség különös ellentéteivel igen gyakran találkozunk. Egy derült napon, fényes napsugarak és miriád csodás alaktól körülvett hegyről szemléltem a természet elragadó szépségét, midőn a hegy magasabb csucsán két ragadozó madarat pillantottam meg, a mint élet-halálra viaskodtak egymással, bizonyára zsákmány felett. A látvány mély benyomást gyakorolt reám. Hogyne! Hiszen a szépség és önzés, a csodálatosan nagyszerü és kegyetlenség ellentéteit szemléltem. Ez ellentétek folytonos váltakozását mindenütt és mindenekben tapasztaljuk. Mely nap felkelte vagy lenyugta nem hoz szerencsétlenséget, betegséget vagy halált valamely *ártatlan* életre? Aztán legtöbbször a jó, erényes emberrel történik a legrosszabb! Figyelemmel kisérve ily dolgokat, hitünk ingadozó lesz, a szeretet és remény lámpája elveszti olaját s keblünkben a csüggedés és hitetlenség terjeszti ki sötét szárnyait.

De marad-e ekkor keblünkben valami amaz érzésből, mely megegyezve az uj kor felfedezéseivel, a müvelt észszel, elfogadhatná és helyben hagyná ama héber nyilatkozatot, hogy *Isten mindenekhez jó?* Hát a régi kegyesség önzetlen nyilatkozatai, kitörései, vagy az oly jelenetek, mint Ádám és Éva éneke az *»Elveszett paradicsomban«*, vagy más vallásos nyilatkozatok, mint az érzés és tulhajtott képzelem ömlengései, csak a költők és próféták kizárólagos tulajdonai? A legrosszabb esetben is kevés természetbuvár és az emberi természetnek még kevesebb tanulmányozója hajlandó tagadni és kétségbevonni, hogy a teremtő hatalom ne nyilatkozzék a *jóság alakjában* igen sok irányban. *A héják és más ragadozó madarak birodalma kicsiny . . .*

Sem a természet, sem az emberi élet nyilvánulása nem teljesen kegyetlen. És mégis bármily távoli okra vihető vissza az ártatlan szenvedés, igazságtalanság és fájdalom, ha azok a jónak kevés kárpótlását tartalmazzák, kénytelenek vagyunk megengedni azt, hogy legalább a dolgok felszinét tekintve, Isten némelyekhez nem jó. És mi nem tudunk kitérni e kérdés elől; lehet-e Isten szeretetnélküli *némelyekhez és jó az egészhez?* Vagy más szavakkal: *vannak-e az*

egész mindenségre kiterjedő ezen jóságon kivül álló teremtmények is? Ha a szavak helyes használatát figyelmen kivül hagyjuk, képtelenségekre jutunk. Ha e kifejezéseket: »*egyes*« és »*egész*« a legszorosabb értelemben használjuk, végre is kényszeritve vagyunk elfogadni, hogy Isten csak némelyekhez jó és nem mindenekhez, hogy a legfőbb hatalomnak kiválasztottai vannak, hogy Isten személyválogató.

Azonban a »*minden*« és »*jó*« kifejezéseknek két jelentése van, melyeket egyforma joggal tulajdonithatunk ezen szavaknak. Használhatjuk a »*minden*« szót rész szerinti értelemben. Midőn valaki azt mondja, hogy egy társaságnak minden tagja jelen volt; hogy az ezrednek minden embere feltünt a mezőn, a »*minden*« szó rész szerinti értelemben van alkalmazva és senkit sem zár ki. De ugyanazon szó használtatik »*gyüjtő*« értelemben is. Igy mondhatni: »minden fa szép; vagy a fa *egészen* szép.« Erre leszakitok arról a fáról egy ágat és ugy találom, hogy az el van száradva és felelem: »itt van a nevezett fának egy része, a mely nem szép.« E kijelentésemre a felelet valójában nem lehet más, hogy az ember a fát, mint *egészet* nézte, akkor az ágak együtt és nem külön-külön voltak. Igy szemlélve a világot, az elkülönitett részek eltünnek a szem elől s megerősittetik, hogy Isten mindenekhez jó, habár van sok fájdalom, igen sok szembetünő igazságtalanság. szivtelenség és kegyetlenség a világon.

A »jó« kifejezés is birhat két jelentéssel. Jónak nevezheti azt, a mi reánk kellemes hatást gyakorol. Ez értelemben a szülő jó gyermeke előtt, midőn pénzt ad gyönyörködtetésére; ez értelemben jóknak tartjuk barátainkat irányunkban, ha ők megdicsérnek, vagy nekünk hizelegnek. De megforditva, a szülő nem jó gyermeke előtt, ha a javitás vesszőjét használja és barátainkat sem tartjuk jóknak irányunkban, ha ők, minket megismerve, hibáinkat szemünkre vetik. És most lehet, hogy a szülő több jót tett gyermekeinek a kedveskedések megtagadása, vagy a javitás vesszőjének alkalmazása által. Lehet, hogy barátaink valóban szivességet és hasznos szolgálatot tettek, midőn hibáinkat felfedezve, azokra figyelmeztetnek.

Némelyek előtt Isten nem jó mindenekhez, a fenn emlitett értelemben, t. i. ha nem mindenkinek és nem mindig okoz kellemes érzéseket. De ez állitás ellenkezője, vagyis hogy Isten mindenekhez jó, könnyen kimagyarázható, *ha az egyéni fájdalmak az általános értelmi izlést és erkölcsi elveket szolgálják* és ha *a szerencsétlenségek alája vannak vetve egy általános rend okának, egybehangzásnak, bölcseségnek és szeretetnek.*

A mi tudatunknak — minél teljesebb lesz — két oldala van. Egy felől van a tudomány, kimért, szabatos elveivel, a tényekből vezetve le a törvényt és szigoruan részletezve az egész természet müködési folyamát; másfelől van a költészet, a dolgokat nem külön, hanem mint *egészet* szemlélve s ugy irva le az egyetemest, a mint azt a képzelem festi. A tudomány segélyével gondolatunkban elméletileg részekre szedjük a világot s annak egyes, elkülönitett részeiben szemléljük a világnak, tehát az egésznek folyását, utjait, szen-

vedő és cselekvő változatait. *A tudományosság veszélye ebben áll, itt kezdődik.* A részletezés szokásainál fogva megtanuljuk *igen nagy sulyt fektetni az utakra, a módokra* és *figyelmen kivül hagyni a végczélt és végeredményt.*

A tudományos szemlélés hü lehet, de még sem foglalja magában a teljes igazságot. Valamint a következtető tehetség csak egy része az emberi tehetségnek és nem foglalja magában az egész értelmi szervezetet, ugy a világnak egy külön, részletes magyarázata csak egyoldalu magyarázat. *A csoportositó összetétel a részletezésnek szükséges kiegészitője.* A költői szemlélés, mely elfogadja az elrejtett jóságot, kegyelmet, nem szabad, hogy megvettessék azok által, kik az igazság lelkiismeretes kutatásában fáradoznak, kik a hitért, reményért és szeretetért sóvárognak, élnek és meghalnak.

Ennek a felfogásnak ellent lehet mondani azzal, hogy nem fektethetünk egyenlő sulyt azokra a módokra, elvekre, a melyek egymást kizárják. Ha a tudomány ellentmond a költészetnek, hogyan merészeljük előnyben részesíteni a világegyetem költői felfogását? Hogyan hihetjük, hogy Isten jó mindenekhez, miután a tudomány az igazságtalanságnak és kegyetlenségnek oly számos példáját tárja fel előttünk? ha a mi tiszteletünk, engedelmességünk érzete ellentétben áll azokkal a példákkal, melyeket követnünk kellene? *De az ellentmondás, a világnak tudományos és költői felfogása között csak látszólagos és nem valódi.* A külömbség a kellemes és kellemetlen érzések között ki van egyenlítve, ha az általános rend, egybehangzás és szépség jön segitségünkre. Nem a természet elkülönitett egyes tüneményei, nem a külön álló ösztönök az állatokban, nem a részletezett tehetségek és érzések az emberben az, a mit mi jónak nevezünk; de a természet működésének egyetemessége, a kegyetlenség épp ugy, mint a kegyesség; az állati ösztönöknek összesége, az anyamadár övéinek védelme éppen ugy, mint a héjja zsákmányoló ösztöne; minden tehetség és érzés az emberben, a ravaszság, melylyel rászedi valaki versenytársát, vagy megrabolja ártatlan felebarátját épp ugy, mint az a szeretet, melytől indittatva eladja valaki vagyonát, hogy másokat felsegitsen a nyomorból; minden érzelem, legyen kellemes vagy fájdalomteljes: *saját hatáskörében az egyetemes rendnek, szépségnek és jóságnak a tényezője*, együtt munkálva egy tökéletes világ előállitására, mely minden józan észre mély benyomást gyakorol, mint az igazságnak, bölcseségnek és jóságnak csodája. Tudományunk annál mélyebb, minél részletesebben vizsgáljuk a kicsinynek látszó dolgoknak magasabb irányu hasznát. *A mohának és gyomnak is van szerepe; a természet eldobott rongyainak is becse.* Ha igy gondolkozunk, akkor a kegyetlenség egyes példáit a dolgok egészében ugy tekintjük, mint az értelem végczélját, s akkor mondhatjuk: igen, a világnak költői felfogása nem kevésbé igaz, mint a tudományos! *az egyik nem teljes a másik nélkül*, s hogy a héber dalnoknak igaz és mély látása volt akkor, midőn igy énekel: *„jó az Ur mindenekhez és az ő kegyelmessége minden teremtett állatain.“*

Az ember a hangulat teremtménye. Ma, talán nyarunk közepén,

Istennek rejtelmes világáról, Miltonnal ugy beszélhetünk, mint egy „tökéletes alkotmányról, csodálatos szépségről“; holnap unalmas és félelmes novemberi napunk lehet, sűrű köd vesz körül; nyomasztó, vigasztalhatatlan mélabú szállja meg lelkünket s akkor csak az igazságtalanság példáit, az ártatlannal történt gonoszságot, a bűn diadalutját, az erény bukását látjuk.

Az erősebb férfikor uralkodik a különböző kedélyhangulaton. Egyenlitessék ki a tudományos felfogás a költői által; csoportosíttassanak a természet tüneményei, az emberi élet ezernemü nyilvánulásai egy egésszé, vitessék az ember a képzelem és érzelem szellemesitett magaslatára; az ember lelki élete hasonlitson egy hajóhoz, mikor az a tenger egy kis öblében horgonyoz. *Szélcsendben a horgony nem feszül . . . az ész aprólékos kifogásai nem nyugtalanitanak.* Bár az észszerü hit nyughelyének lehet egy kiskörü változása, de mint a hajó kikötőhelyén viharban sincs veszélyben, ugy ez is megtartja folytonosságát, elegendő biztonságul mindennek az ég alatt, s midőn a szelek megszünnek, a hit hajója békében nyugszik helyes életünk nyugodt, csendes vizén. Egy nyugodt és helyes életnek titka a kedélyen való uralkodásban, a tudományos és költői felfogás egyesitésében, az egész ember egyöntetű mivelésében rejlik. „*Legfőbb vágyam*“ — mondja Kepler — „*feltalálni Istent saját bensömben, a kit magamon kivül mindenütt megtalálok.*“ A személyes jellem jótékony hatást gyakorol az értelemre.

Az emberi élet kis világa egy isteni rend, jóság és szépség országa lehet. És igy, magunkban birva Istent, *az örök jóság* látása növekedni fog; megszilárdul bennünk az a meggyőződés, mely boldogságunk s erényes életünk főfeltétele, hogy a világ lelke igazságos, hogy az egyetemes hatalom, melyet a héber dalnok Istennek nevez, jó mindenekhez s gyöngéd kegyelmének köpenyével betakarja az egész működő világegyetemet. — Amen.

(Angolból.)

Nagy Lajos,
s. lelkész.

Király-hymnus a XVII-ik évszázban.

A héber vallásos költészet remekei közt nem utolsó a XLV-ik zsoltár, mely az ifju királyi pár dicséretét zengi a keleties phantasia szokott fellengő hurjain. Bogáthi Fazakas Miklós magyarázata szerint, mikor Salamon, Dávid fia, az aegyptusi király leányát magának feleségül hozatta, ezt éneklék az ifju házaspár tiszteletére Lévi fiai, a kántorok.

E felfogás értelmében valóságos mennyegzői éneket alkot a forditó Bogáthi e zsoltárból. Beleszövi a versfőkbe a czimül is szolgálható mondást: *Házasoknak áldomásáról.* A rhythmust és nótát egy elterjedt virágénektől kölcsönzi: *Egy sivó sólymot most leltem.* S az eredeti zsoltár szelleméhez hiven, az ének első felében megénekli a zsidók bölcs és igazságos, hatalmas és gazdag ifju királyát; a további részben pedig a szépséges uj királyasszony dicséretét énekli, a kinek örök hirt és emlékezetet jósol az ének utolsó szavaival:

Országokon neved lészen,
Mert ez ének tudva lészen,
Kiből örök hired lészen:
Emlékezeted nemzetek közt lészen.

Szerencsébb kézzel nyult e költői tárgyhoz Thordai János, a ki Bogáthihoz hasonlóan kolozsvári ekklézsiánknak papja lévén, elődje nyomdokait követve, szintén leforditotta igen értelmes és szép magyarsággal mind a 150 zsoltárt.

Melly ditsiretekkel
Istent több szentekkel
Ditsirte Asaph rendi,
Immár sok nemzetségh
S minden kereszténységh
Azokat szájjal zengi;
De az Magyar nyelven
Thordanusnál szebben
Nem énekelte senki.

Igy nyilatkozik e zsoltárforditásról 1679. február havában Felvinczi György, az első magyar szinigazgató, a kinek a Thordai és

Bogáthi zsoltáraiból ékes pennával készitett Graduale-ja az unit. fő-iskolai könyvtár egyik disze.

Thordai Jánost a költői alkotás tekintetében sokkal kedvezőbb helyzetben látjuk Bogáthinál A mellett, hogy nyugalmasabb, mondhatni boldog életet élt, bizonyára sokat tanult nagyhirű elődének hű és vigyázó gonddal készült, hangulatos, bár nem egy helyen nehézkés és már akkor ódonszerűnek tetsző zsoltáraiból. Mind pedig Szenczi Molnár Albertnek uj formákban gazdag, simán és kellemesen csendülő rhythmusain is sokat okulhatott, a melyeknek könnyedén lejtő fordulatai tudvalevőleg nem kerülhették el helyenként a félreértés, sőt a teljes érthetetlenségnek is veszélyét.

Felvinczi György fennebb idézett ajánló versében igy fejezi ki e tárgyról az ő korának vélekedését:

Noha Clemens Maroth
És Béza töttek jót
Ezzel Magyar nemzetnek,
Hogy Franczia nótát
Szabván, töttek cotát
Feliben mind ezeknek;
De az értelmére,
Vedd bár jó elmére,
Nem juthatsz mindeniknek.

E sok tekintetben tanulságos példáknál még jobban hatott Thordai elméjére azon nem kicsinylendő fontosságu külső körülmény, hogy költőnk épen 1626-ban s igy tehát a közlemény keletkezésével egy időben, szemmellátott tanuja volt az akkori bölcs, vitéz, gazdag és hatalmas erdélyi fejedelem lakodalmának, melyet nagy vigassággal és szemkápráztató fénynyel ünnepelt meg Felső-Magyarország fővárosa, a mennyegző valódi szinhelye, Kassa, s utána az akkor még valóban „kincses" Kolozsvár is A gazdag polgárság és az unitárius városi tanács nem kimélték a költséget a fejedelmi vendégek méltó fogadásánál. A pazar tavaszi ünnepélyek egymást érték az uri rend, a hatóság és polgárság, sőt az óvári unitárius collegium részéről is, mely tánczczal, énekkel egybekötött szini előadásokat rendezett az idegenek és „Erdély csaknem összes mágnásai és nemesei" tiszteletére.

Felgyujtá képzeletét a költői lelkű prédikátornak az uj fejedelmi pár ünneplésénél álmélkodva szemlélt pompa, fény és vigasság. Bár Gábriel fejedelem, a választott magyar király ő felsége, nem volt már ekkor valami hóditó alak, mindazáltal elég daliás férfi volt; okossága, vitéz bátorsága és vezéri szerencséje nagy hirnevét tudva,

bárkinek is megakadhatott szeme rajta és javakorbeli idejét sem multa még el. Az ifju fejedelemasszony édes-kedves volta pedig a világon minden jót igért: családja sem volt bizonyára hátrább való a pogány Pharao nemzetségénél, s hazája is, ha nem is épen a Vöröstenger mellett, talán még messzebb esett mint Aegyptus a boldogan lakodalmazó Izrael földétől.

Innen láthatjuk aztán azt a nem közönséges jelenetet, hogy a föllelkesült költő magasabbra szárnyalt magánál az eredeti zsoltárnál is s egy idealis ifju magyar fejedelmet rajzol a mennyegzőjét ülő Bethlen Gábor képében, a kinek „bölcs nyelve szava s vig szive kegyelemmel, szeretettel rakva“; a kinek erős keze fegyverét vérben nem keverte, mégis hatalmasan a nélkül is ellenséget vert, annyira, hogy „csudaképen győzedelem van kötve karához“; megalázta kevély és felfuvalkodott ellenségeit s országlása, birodalma örökkévaló lesz:

Mivelhogy az igasságot hiven szeretted,
Az törvénytelenségeket pedig gyülölted:
Azért az Ur Isten, az te istened,
Vigasságnak olajával fölszentelt téged.

Ki nem ösmerne a hatalmas és szerencsésen inkább, mintsem minden ponton igazságosan uralkodó Bethlen Gáborra e hizelgő szép rajzban és kinek ne dobogtatta volna meg szivét az általánosan nyilatkozó közöröm a mámornak e boldog napjaiban, mikor a sokat igérő szép frigyből hatalmas összeköttetésekkel biró utódot vártak, a ki biztos alapra helyezi a kiállott sok vihar után immár szerencsésen boldoguló Erdély jövőjét. Vagy mint a költő sokkal szebben kifejezi:

Az te széked az Istentől vagyon és megáll;
Isten által az te pálczád örökké regnál.
Jó voltodért országodra áldás száll:
Birodalmad megmozdulhatatlanul megáll.

E szivének kedves czélzat érdekében tér el a hazája szerencsés sorsán föllángolt költő mind jobban (bár a kiindulásnál pontosan megegyeznek) a Bogáthi hivebben forditott zsoltárától. Egy szóval sem emliti a zsidó király sok feleségét, mint az eredeti zsoltárban olvashatjuk, a kiket az talán ritkán is lát, Bogáthi naiv vélekedése szerint. Az ujabb és lelkesebb magyar költő királyának csak egy felesége van, az is király leánya s „tiszta merő vont aranyban“ jelenik meg királyi ura előtt, „gyöngygyel és gyémánttal fűzve mind körül“, — egészen a XVII. sz. izlése szerint. Azután is feltünő hévvel biztatja, bátoritja költőnk: atyja házát felejtse el az istennek is annyira ked-

vében élő hatalmas király kedvéért, felejtse el a reá váró nagy aszszonyságért (ma uraságot mondana), melyben ezután része lesz; de felejtse el különösen azért, mert ugy a frigykötő fejedelemnek, valamint egész népének legfőbb reménye — költőnk szavai szerint:

Atyád, anyád helyett sok szép magzatid lesznek,
Kik ez földön nagy fejedelemséget vesznek.
    Téged elméjekben s szivekben tésznek
És jótéteményedért hálaadók lésznek.

1627-ben készült el Thordai János teljesen az ő zsoltáraival. A reá következő egy-két év már megmutatta, hogy a teljesen magyar lelket öltött XLV-ik zsoltár itt bemutatott szép reménykedései csak épen oly kevéssé válhatnak be, mint annyi sok más kecsegtető tervelgetés a balsors-üldözött régi Erdély történetében.

Most már átadjuk a szót Thordai igazán szép költeményének. A külformára nézve csak azt jegyezzük meg, hogy ebben a költő a leghangzatosabb-é s legerősebb ryhthmusu régi unitárius éneket követi. Verselésmódjára nézve pedig feltünő lehet a sok alliteratio, melyekre Thordai különben keveset ad, eltérve ebben is Bogáthitól, ki kiváló előszeretettel alkalmazta költeményeiben az ősi magyar verselés e jellemző sajátságát.[1]

Psalm. XLV.

Nóta: *Magasztallak én Istenem Uram és* (*Atyám*).

Friss[2] termettel, gyenge[3] szinnel, ékes személylyel,
Minden embernél az király szebb tekintettel.
    Piros ajakidon kedv ül szép szerrel;[4]
Fénlik orczád teljes lévén gyönyörű vérrel!

Édes új raj-lépes méz csak bölcs nyelved szava;
Kegyelemmel, szeretettel víg szűved rakva.
    Csak merő jó vagy mindenestől fogva,
Minden féle jókkal meg vagy Istentől áldva.

Oldalodra kösd fel az szép aranyas fegyvert,
Az örömnek fegyverét, az melly nem ölt embert,

[1] Az alliteratiókra nézve álljon itt például a negyedik stropha:
Uri *d*íszes, *d*ücsőséges köntösödben *j*árj.
*J*ól fú az *sz*él: *n*agy *sz*erencséd, — *s*enkitől *n*e várj!
    Az *s*ereg elein bátor *sz*ívvel *j*árj:
*M*ind ez *v*ilág *n*égy részéről *d*iadalmat *v*árj.

[2] [3] Ma: üde.

[4] Szép móddal.

Mellyet erős kezed vérben nem kövert:[1]
Hatalmason a nélkül is ellenséget vert.

Uri diszes, dücsőséges köntösödben járj.
Jól fú az szél:[2] nagy szerencséd, — senkitől ne várj!
Az sereg elein bátor szível járj:
Mind ez világ négy részéről diadalmat várj.[3]

Az te erőd s nagy hatalmad kiviszen s meghoz.
Szilígységedhez[4] bizhatol s egyenes szódhoz.
Nem árt semmi: bizzál igasságodhoz;
Csuda képpen győzedelem kötve karodhoz.

Kemény szigonyos nyilaid ellenségidnek
Kevély és fel fuvalkodott szűvében esnek.
Viszont birodalmi az pogány népnek,
Egyetemben magokkal, hatalmadban esnek.

Az te széked az Istentől vagyon és megáll;
Isten által az te pálczád örökké regnál.
Jó voltodért országodra áldás száll:
Birodalmad megmozdulhatatlanul megáll.

Mivel hogy az igasságot hiven szeretted,
Az törvéntelenségeket penig gyülölted:
Azért az Ur Isten, az te istened,
Vigasságnak olajával felszentelt téged.

Megkent és minden társaid felett urrá tött,
Frigyet kötött veled és édes atyáddá lött.
Istentől az király gazdagságot vött:
Az ő kéncses tárházán örökös sáfár lött.

Arany, ezüst, drága kenet, ékes öltözet,
Bibor, bársony, kamuka[5] és atlacz csömölyet,[6]
Uri méltósággal minden böcsület:
Adatott az Ur Istentől kedvvel tölt élet.

[1] Kevert.

[2] Jól megy dolga, szerencsés. V. ö. »Indulásra jel adaték; azonnal a zászlók és sürü kopják lobogói a széltül eléfelé nagyon kezdettek vala fuvattatni, mellybül az vitézlő nép közül sokan, a kik üdősebbek és próbáltabbak valának, hogy azt mindenha jó omennek, *jó szerencsemutató* jelnek tapasztalták volna, most is belőle jót jövendölnek vala.« *Szalárdi.* Siralmas m. krónika. 148.

[3] A koronázáskori szertartásra czéloz e szavakkal, mikor a király a világ négy része felé vág a Szent István kardjával.

[4] Ma: *szelídségedben.*

[5] Pannus damascenus; damast.

[6] Máskép *csemelet* vagy *csemélet.* Itt habos vagy hullámos szint mutató selyemruhát jelent.

Merő eléphánt tetemből[1] csinált hajlékban
Lakol gyönyörűséggel, bévont palotában.
  Cedrus, cyprus és lilium illatban
Nyugszik szived, lelked él boldog állapotban.

Szolgáid az főrend és nagy urak fiai,
Az kik előtted s utánnad szoktanak járni.
  Szolgálóid az királyok leányi,
Az kik örvendetességgel készek szolgálni.

Feleséged, az királyné, jobbod felől ül,
Tiszta merő vont aranyban elődben kerül.
  Gyöngygyel és gyémánttal fűzve mind körül:
Tapsol ezen, vigad, örvend szived és örül.

Örömedben szóllasz mondván: „Édes jegyesem!
Tekints reám és hallgasd meg szómat, édesem!
  Az te atyád házát, hű szerelmesem!
Felejts[2] el én reám képest[3] gyönyörűségem."

„Az te kedves, ékes, kegyes, szép termetedet
Kedvellem és szeret ezért szivem tégedet.
  Apolom[4] ékes és szép személyedet.
Urad vagyok, mutasd hozzám tés[5] szerelmedet."

„Nagy asszony lész: az Tyrusnak főfő asszonyi
Előtted térdet és fejet szoktak hajtani.
  Az urak is készek ajándékozni;
Téged mind kicsiny és nagy rend kész asszonyolni."[6]

„Az te diszed, dücsőséged mind kül-belől szép,
Mint az arany s drágakővel ékesitett kép.
  Boldogságod teljes, minden jóval szép.
Mindenféle gazdag áldás, mint harmat, ellép."

„Bévitetel az királyhoz, az te uradhoz;
Utánnad az sok szűz leány serege sort hoz.[7]
  Vigasságban visznek bé az királyhoz,
Az királynak dücsős, superlátos ágyához."[8]

[1] Ma: elefántcsontból.
[2] Ma: *felejtsd* el.
[3] *Én érettem?*
[4] *Apol*: csókol.
[5] *Tés*: te is — székelyesen.
[6] Ma ily formán mondanák: mind kicsiny- s mind nagyrendü kész téged *uralni*.
[7] Sort *húz* vagy von? A. m. rendet áll, sorban feláll.
[8] *Superlát*: Velum, aulaeum, ein Fürhang. (*P. Pápai*)

„Atyád, anyád helyett sok szép magzatid lesznek,
Kik ez földön nagy fejedelemséget vesznek.
Téged elméjekben s szivekben tésznek
És jó téteményedért hálaadók lésznek.“

*

Hogy az Dávid király fia házas társot vőn,
Mind az egész ország népe vigasságban lőn;
Örömében illyen dicséretet tőn,
Kit[1] Dávid az negyvenötöd zsoltárban bévőn.

[1] Ma: mit, melyet.

KANYARÓ FERENCZ.

Egyházi szemle.

Mikor minden csendes, az egyházak harcza megszünt, a nemzetiségi ellentétek elsimulnak, a politikai élet csendesebben folyik medrében és a nemzet egy egész esztendőt akar ünnepelni ezer évi küzdelme után a béke ölén, ugy látszik hogy ez állapot némelyek előtt egyhanguságánál fogva unalmas. Kell ilyenkor is valami érdekesebb izgalmasabb dolog, a mi e békés esztendőben is táplálékot nyujtson azoknak, kik a különös iránt nagyobb rokonszenvvel viseltetnek. Ilyen érdekkeltő régi fegyver a theologiában az *odium theologicum,* melyet mihelyt előrántunk, azonnal változatosabbá tesszük az ünnep egyhangúságát.

Azt kell hinnünk, hogy ez adott tollat a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság titkárának, Szöts Farkasnak is, ki a társaságnak általa szerkesztett folyóiratában egy czikket közöl, melyet olvasóink lelki épülésére mi is ismertetünk. E czikk a „*Protestáns Szemle*“ ez évi 2. füzetében jelent meg és, bár az „Értekezések és Tanulmányok“ rovatában áll, inkább vezérczikk akart lenni ez időnek soknemü tévelygései ellen, melyeknek egyedüli orvossága, már t. i. a czikkiró felfogása szerint, az az ugynevezett protestáns theologia, melyet olvasóink bizonyosan csak kálvinista theologiának neveznének.

Czikkiró szerint kétféle theologia van: evangyeliomos theologia és evangyeliom nélküli theologia. Az evangyeliomos theologiának kettős alapelve van „Első: *váltságot, üdvösséget csupán az Isten adhat,* ember nem képes magát sem megváltani, sem üdvözíteni, mit a theologia igy fejez ki: megigazulunk nem a törvény cselekedetéből, hanem az Isten kegyelméből, mely megjelent a Jézus Krisztusban. Második: *a hit és cselekedet* egyedüli mértékzsinorja a Szentirás, mely Isten szava, Isten igéje.“

Igaz hogy „alapelv“ alatt sok mindent lehet érteni, de hogy a keresztény theologiának ez lenne alapelve, azt nem engedjük meg. Az a valami mely e kettős alapelvre fel épülne, lehetne akár szép is, akár jó is, de a theologiának csak másodrangú szerepe lenne abban. A fő dolog a váltság, az üdvösség lenne, tehát az emberi szükség, az emberi érdek. Mennyivel magasztosabb, istenibb és ezen kivül inkább is theologia az, melynek kettős alapelve: „Szeressed a te Uradat, Istenedet teljes szivedből, teljes lelkedből és teljes elmédből. A második pedig hasonló ehhez: Szeressed felebarátodat, mint tenmagadat.“ Ez már evangeliomos theologia a szó mindennemü értelmében, melyet az evangyeliom még a következő érdekes szavakkal

vezet be: „Én vagyok Ábrahámnak Istene és Izsáknak Istene és Jákobnak Istene. Az Isten nem holtaknak, hanem élőknek Istene.“ (Máté 22, 32—39.)

Igaz, hogy czikkiró az egész Szentirást nevezi evangyéliomnak s az egészből vonná le a theologiának kettős alapelvét, de hisszük hogy még saját felekezetének tagjai is a keresztény theologiának fontosabb elvei gyanánt ismerik el a szeretet két nagy parancsát, mint a theologia alapelvei gyanánt felhozott soteriologiai nézeteket.

Hanem a miért a czikket különösebb figyelemre méltatjuk az az irónak az evangyelium nélküli theologiáról való nézetei. Hogy félre ne magyarázhassuk az irót, és hogy az az „evangyéliomi“ hang és lélek se változhassék meg kezünkben, közöljük lényegesebb állitásait szószerint.

Evangyeliom nélküli theologia czikkiró szerint mindazok a theologiai rendszerek és irányok „melyek vagy egészen leszakadtak az evangyéliom törzséről, vagy megszürve s emberi bölcsességgel fölhigitva hirdetik és érvényesitik a kereszt evangyéliomát. A két alcsoport külön elbirálás alá esik, mert más-más az alapelve s igy más a lelke és az ereje. Amaz elvből megtagadja az evangyéliomot, a kijelentést, a megváltó Krisztust, a váltságot; tehát evangyéliom- és Krisztus-tagadó. Ez felhigitott meggyengitett evangéliomot, megcsonkitott Krisztust prédikál; tehát evangyéliomgyengitő.“

Az első alcsoport minket kevésbbé érdekel, mert nem reánk vonatkozik, hanem csak azokra, kik egészen elvetik a kijelentést, kik azt hirdetik, hogy a theologia az emberi bölcseség müve. Hogy ezek alatt mit ért czikkiró, azt nem is akarjuk tudni. Felhozza Strausst, Feuerbachot és Renant mint ide tartozókat és elnevezni őket „keresztyén pogányok“-nak.

Hanem érdekesebb az, a mit a második alcsoportról mond: „Az evangyéliomot meggyengitő theologia körében többféle árnyalat különböztethető meg. Két árnyalata egyházi hitrendszert is alkotott a *romanismusban* és az *unitárismusban*. Féllábbal mindkettő az evangyéliom alapján áll, de másik lábával mind a kettő idegen elemet visz be a kereszténységbe.“ Ezután a római katholicismusról állitja, hogy annak keresztényége nem krisztusi, nem evangyéliomi, hanem elfajult korcs-keresztyénység, majd az unitárismusra térve igy folytatja:

„Az unitárius is csak féllábbal áll az evangyeliom alapján, másik lábával a rationalismus ingatag talajára lépett. Azt hirdeti, hogy a hit és cselekedetek mérték zsinorja a Szentirás és az ész, sőt a Szentirás is a józan okosság szerint magyarázandó. És épen ez az unitárismus Achilles-sarka. Az ingatag észelvüség meggyengiti az evagyéliomot s kaput nyit a rationalismus tömérdek tévedéseinek, melyektől csak úgy hemzseg mind a régebbi socinianismus, mind az újabbkori unitarismus. Az evangyéliom ellenére megtagadja a megtestesülést (incarnatio), a Szentháromságot, a Krisztus istenségét, az eredendő bünt, az üdvözitő kegyelmet s az evangyeliom természetfeletti erői helyébe a rationalismus emberi tapaszait rakgatja. Evan-

gyélioma emberi, Krisztusa emberi, váltsága emberi, egész vallása emberi; üdvösségének nincs isteni biztositéka, erkölcsiségének nincs isteni sanctiója, vallásának nincs isteni ereje. Ekként az unitárismus a rationalismus révén vegyíti és *satnyítja* el az evangyeliomi keresztény-séget. Az unitarismus is: theologia evangyeliom nélkül, *dudva* keresztyénség, *fattyu* protestantismus, mely *elvszerüleg enerválja* és *degenerálja* az evangyéliomos theologiát.“

Eddig szól kizárólag az unitarismusról az ugynevezett evangyeliomos theologia nagy védője, sőt ugyanaz még azt is ki meri mondani, hogy gyümőlcséről ismerhetjük meg nemcsak a fákat és embereket, hanem a theologiai rendszereket is. Ime itt a gyümölcs! Nem tudjuk, hogy Jézus szavait használjuk-e: „bocsáss meg nekik mert nem tudják, hogy mit cselekednek;“ vagy az apostollal örvendjünk, hogy ez evangéliom iránt heretikusoknak itélnek minket. Az ilyen argumentumok tán a 16. százban mégcsak megjárták volna, de ma már minden mivelt ember megvárja, hogy ha nézetei ellen beszélnek, az legyen a tisztesség és illem hangján. Annál kevésbbé van helye ilyen piszkolodásnak, hol hitnézetekről van szó, mely némelyek előtt szent is szokott lenni. Hisszük hogy czikkiró maga is meg van győződve, hogy nemcsak az a pár százezer tagadja meg ma már mindazokat, melyeket csak az unitáriusok bünei gyanánt sorol fel, hanem milliók azok közül is, kik nem vallják magukat nyiltan unitáriusoknak.

Azonban egy czikknek szépsége, az iró izlésétől függ. Ha egy theologiával foglalkozó irónak izlése még az ilyen hangot is megengedi magának, azt csak szomorúan kell konstatálnunk, s még szomorúbban, ha ez esetleg az olvasók szája-ize szerinti volna, mit a jelen esetben nem hiszünk. De kifogásunk van a tartalom igazsága ellen is. Ingatag talaj lehet az irrationalis evangyéliom vagy az evagyéliom nélküli rationalismus, de az a vallás, melynek alapja az evangéliom és a józan ész, istennek e két legszebb ajándéka, legyen az unitarismus, vagy viseljen bármely más nevet, oly szilárd alapokon nyugszik, melyen a pokol kapui sem diadalmaskodhatnak. Az „észelvüség“ nem gyengiti az evangéliomot, hanem erősiti, sőt megvédi azt a kriticizmus tulkapásai ellen. Ha voltak tévedések a régi socinianismusban és vannak az újabbkori unitarismusban, ez nemcsak ezen rendszerek hibája, hanem minden rendszeré, mely eddig a theologiában szerepelt. Csakhogy az unitarismus kész belátni tévedéseit és megszabadulni azoktól, mig némely rendszerek még akkor sem teszik ezt, ha a Jézus Istenére az örök kinzás bélyegét sütik rá. Nem tény az sem, hogy az unitarismus megtagadja a megtestesülést (incarnatio); hanem épen állitja, hogy ez a megtestesülés nincs egy bizonyos időhöz kötve, hanem örök, mint maga az Isten. Megvolt ez Krisztus születése előtt is és megvan ma is. Sőt még a gonosz szellem megtestesülését sem tagadja, mert naponként látja.

Nem tagadja az unitárismus a Krisztus istenségét, hanem épen állitja, hogy ha a végetlen Szellemből külső munkáin kivül valami látható, az a Krisztusban volt legnagyobb mértékben, s az ő követői-

ben van ma is. Nem tagadja az unitárismus az üdvözitő kegyelmet, hanem épen állitja, hogy a szerető mennyei Atya ezt a kegyelmet nem tartja vissza csak bizonyos kiválasztottak számára, hanem kiterjeszti azt mindnyájunk számára, még azokra is, kik emberi ész szerint nem érdemelnék meg.

Igy tehát csak csupasz állitás, szavakkal való játszás az, hogy az unitárismus „evangyélioma emberi, Krisztusa emberi, váltsága emberi, egész vallása emberi.“ Az unitarismus elvei szerint az ember nem olyan, mint az *Egyezségi okirat* szerint t. i. kő, fa-czölönk és sár, hanem a teremtés koronája, Istennek gyermeke. Igy az *emberi* sem olyan megvetendő valami, mert az Isten az Ő lelkét adta az emberbe. Az isteni és emberi nincs annyira elválasztva, hogy azok ne találkozhatnának. Éppen ezért van az unitárius „üdvösségének isteni biztositéka, erkölcsiségének isteni sanctiója.“

Még egy állitására ki kell terjeszkednünk t. i. arra, hogy „az unitarismus: theologia evangyéliom nélkül.“ Czikkiró egész czikkében az evangyéliom kifejezést a szentirással egyenlő értelemben használja és igy megfosztja azt eredeti és sokat mondó értelmétől. Nohát, nekünk bizony az evangeliom örömizenet, jóhir, és szent vallásunkból sem hisszük azt hiányzónak. Éppen mult számunkban (1. sz.) volt alkalmunk külföldi szemlénkben megemlékezni arról, hogy melyik az igazi evangéliom. Semmi sem bizonyitja inkább Szőts Farkas úr állitásának valótlanságát, mint az a körülmény, hogy Amerika nagy szónoka épen ezt a tárgyat választotta a nagy nemzeti conferentia alkalmára. Jobb megitélés okáért utaljuk a szives olvasót multkori füzetünk e helyére. Igy ha az evangéliom szentirás, azt vallásunk nem nélkülözi, ha pedig az evangéliom örömizenet, vallásunk éppen a kálvinismussal szemben hirdeti, mert általános üdvöt hirdet a praedestinatio helyett.

S különös, hogy ilyen vádak éppen a kálvini theologia részéről tétetnek, melynek alapjai minden theologiai rendszerénél ingadozóbbak, úgy hogy ma már ritkán hallunk nyilatkozatot, mely annak védelmére szót vesztegetne, mig olyanok, kik nyiltan tarthatatlannak hirdetik, csaknem naponként találkoznak. Hogy miképen gondolkoznak felőle Amerikában, mutatja egy methodista lapnak a „Zion's Herald“-nak következő nyilatkozata: A tiszta és egyszerű kálvinismusnak nincs semmi üdvözitő hatalma: az nem egyéb mint a gonoszságnak a lényege. Mint alapos tévedésnek egy nagy méretü kifejezését, a theologiai elmélkedés történetében soha semmi feljül sem multa e rendszert. A kalvinismus a Jézus Krisztus evangyéliomának teljes kigunyolása, a végetlen Isten jellemét átalakitván egy zsarnokévá. Csak egy zsarnok osztaná jutalékait tekintet nélkül a magaviseletre. Tiszta kálvinista tanitás szerint az emberek végső állapotát előre elrendelte és tekintet nélkül a jellemre. Mit tehetne többet Néró vagy Törökország szultánja? Mi roszabbat tehetne maga a Sátán? Ilyen (s itt iró az „abominable“ jelzőt használja) rendszer megérdemli, hogy jó emberek és angyalok kiátkozzák.“ Sulyos szavak ezek és nem csupasz, hanem okadatott állitás. És mégis használta-e manapság vagy egy unitárius

iró az azt újkeverékü szellemes izetlenkedést, mely a kálvinista theologiát istentelen-theologiának s több effélének nevezhetné?

Van még egy szavunk e czikkhez általános és nem felekezeti szempontból is. E czikk a magyar protestáns irodalmi társaság tudományos folyóiratában a társaság titkárának és a folyóirat szerkesztőjének tollából jelent meg. Ha tán a társaság helyesli e hangot, mely a felekezetieskedés, a gyülölet kifejezése, akkor hallgatunk. De a tudomány nevében mégis lesz nehány szavunk „Különösen két irányból fújnak életsorvasztó szelek — mondja czikkiró — *a theologiai naturalismusból* és *a bibliai criticismusból.* A vallástalan (?) bölcsészeti rendszerek (naturalismus, positivismus, pantheismus és materialismus) eszméivel és a negativ kritika romboló eszközeivel felfegyverkezve, ez az evangyéliom nélküli theologia egyrészt az evangyéliomnak természetfeletti erőit, igazságait és tényeit probálja bölcseleti úton elpárologtatni vagy legalább meggyengíteni; másrészt meg a tulzó bibliai kritika mesterfogásaival az evangyéliomnak és az egész bibliának isteni hitelét (fides divina) és megbizhatóságát teszi kétségessé.“ Biz ezt megcselekedheti könnyen, különösen, ha ezek allatt a betüszerinti inspiratiot értjük. Hanem nem kell félni a tudomány eredményeitől. Hisz minden igazság Istennek kijelentése. Ha a tudomány, a kritika eredményei nem quadrálnak egy régebben megállított rendszerrel, vagy egyes elveivel, vessük el ezeket és ne az igazságot. Ily módszer mellett nincs mit félnünk a tudománytól és annak eredményeitől.

Hanem ilyen fajta czikkek helyett adjunk az olvasónak hitet, mely ne afféle credo quia absurdum legyen. Mindenek fölött legalább a hit dolgában hirdessük az őszinteséget, hogy hitéről mindenki vallomást merjen tenni. Igy tán könnyebben juthatunk egységre, s elvész a' hamis tudomány, legyen az unitárismus, romanismus, kálvinismus vagy bármiféle izmus és megmarad Istennek örök érvényü kijelentése, az igazság.

* * *

A protestáns papok helyzete, és itt keresztény testvéreink tiltakozása ellenére is kénytelenek vagyunk saját papjainkat is beleérteni, naponként mind kedvezőbb kilátást nyujt a jövőre nézve. Már az eddig kapott kis segély után is sok aggodás és sok valódi nyomor eloszlott, megszünt. Csakugyan aligha van az évi költségvetés sok milliója között még egy olyan 100 ezer forint, mely ilyen jó helyre fordittatott. És a jövő még javitni fog a helyzeten. Erre már, ugy látszik, elérkezett az időnek teljessége. Ez év február 5-én Wlassics Gyula kultuszminiszter a költségvetési vita kezdetén olyan kijelentéseket tett a képviselőházban, melyek teljes garancziát nyujtanak arra nézve, hogy papjaink sorsát a kormány komolyan akarja javítni. Nyilatkozataiból közöljük a következőket, melyek szorosan a papok dotátiójára vonatkoznak:

„Én e kérdésben határozott elvi kijelentést tettem. Az 1895-iki budgetben, a mint méltoztatik emlékezni, 100,000 forint van felvéve

a lelkészilletmény kiegészitésére. Midőn ezen százezer forint kiosztásáról intézkedtem, leiratot intéztem, az összes egyházi főhatóságokhoz és abban a következőket mondtam: Ez összegnek a szükséglettel szemben csekély voltát *senki sem érzi élénkebben, mint én*, minélfogva törekvésem oda irányul, hogy ez az ország pénzügyi helyzetéhez képest fokozatosan emeltessék, *a méltányos kivánság* lehetőleg kielégittessék, sőt nem zárkozom el azon *óhajom* kifejezése elől sem, miszerint a szükségletek végleges megállapitása után *törvényhozási intézkedéssel biztosittassék a lelkészi illetmények fokozatos kiegészitésére szükséges dotáczió,*"

A papi fizetés minimumára vonatkozólag a minister igy nyilatkozott. „A megelőző kormány összeirást is teljesitetett, a mennyiben az evang. református, továbbá az ágostai hitvallású évangelikus, az unitárius és végül a görög keleti román egyház püspökeit felszólitotta, hogy a lelkészi illetmények kiegészitésére vonatkozólag tegyenek előterjesztést, hogy a legszegényebb javadalmazottakat mutassák ki, felvéve mindig bizonyos minimumot, pl. 600—800 forintot, de leginkább úgy mutatták ki és *nézetem szerint is a mai viszonyoknak megfelelöbben, hogy 800 frtnyi minimumot vettek alapul.*"

Kijelentve hogy a szükségletek az eszközölt kimutatásokban még nincsenek végleg megállapitva. hogy azokat törvénybe lehessen foglalni, a minister igy folytatta: De kijelentem és ezt kijelenthetem a kabinet nevében, hogy a kormány az egyházi dotaczió kérdésére nézve *törvényjavaslatot szándékozik a ház asztalára letenni*, hogy fokozatosan, miután természetesen az igények egyszerre való kielégitéséről nem lehet szó. de fokozatosan az igények kielégittessenek. De hogy minden félreértésnek elejét vegyem, kijelentem, hogy nincs itt másról szó, mint a lelkészi illetmények kiegészitéséről. Másra a magam részéről nem vállalkozhatom, nem vállalkozhatom különösen valami olyasféle suppozitum alapján. a melynek háttere: *a szekularizátio.*

Ilyentől távol állok, távol áll az egész kabinet; de azt hiszem, hogy ezt méltányosan és jogszerüen nem is kivánhatja senki; hanem igenis a lelkészi illetmények kiegészitése megtörténhetik fokozatosan, állami dotáczióval is, de ismétlem, hogy mindez csak a pénzügyi helyzet tekintetbe vételével és fokozatosan történhetik meg. De sulyt helyezek a törvényre, sulyt helyezek arra, hogy az illetmény-kiegészitések ne csak budgetszerüleg állapittassanak meg, hanem törvény utján, mert a törvény az állandóságot van hivatva biztositani s az esetleg váltakozó kormányok felfogásában, esetleg beálló változásnak is elejét veszi. Ennek következtében azt hiszem, hogy e téren is helyes nyomon járok, midőn olyan értelemben szándékozom cselekedni, a mint azt kifejtettem. . . .

Kormányunk e kijelentése annál vigasztalóbb, mert az egész képviselőház tetszéssel fogadta. Hanem egy latin közmondás szerint semmi sem a mienk, csak az idő. Mikor ölt az ige testet? E kérdésre még csak hozzávető feleletet sem lehet adni. Pedig: bis dat, qui cito dat.

Elismeréssel kell adóznunk a minister azon felfogásáért is, hogy a papi fizetések minimumát helyesebbnek tartja 800, mint 600 frtban

megállapítani. Ugyanis e kérdés megállításánál igen szükkörü lenne, ha az intézők csupán csak azt vennék tekintetbe, hogy a helyzet hatszáz forint minimummal is jelentékenyen javulna. Tekintetbe kell itt vennünk a kor követelményeit, tekintetbe a különböző vallásu papok fizetését, tekintetbe a papi méltóság és tekintély emelését, mely éppen az anyagi helyzet silánysága folytán sok tekintetben csorbát szenvedett és tekintetbe kell venni különösen a hasonló képzettségü más pályák által nyujtott anyagi helyzetet, nehogy az összehasonlitás elkedvetlenítse a papi pályától azokat is, kik arra kedvet és hivatást éreznek magukban. E nézőpontokat szem előtt tartva, a minimum semmi esetben sem nagy, hanem még tán kicsiny is.

Igen sok kérdés merülhetne még fel e kérdéssel kapcsolatban, melyek azonban még nem aktualis érdeküek s melyekről beszélni éppen ezért még igen korainak tartjuk. Nem mulaszthatjuk el azonban felemlíteni, hogy az egyházak érdeke a sürgős elintézést okvetlenül szükségessé teszi.

* * *

A papok helyzetének javitásával egészen összefüggő kérdés a papnevelés kérdése. Az egyházaknak csak jól képzett papokra van szüksége. Nem akarunk vádakat hozni fel a különböző egyházak papnevelő intézeteire, hiszen azok javarésze derék munkát végzett; de ha őszinték akarunk lenni, nem tagadhatjuk el, hogy a papok képzése hazánkban el van hanyagolva s a meglevő intézetek is nagyon more patrio végzik feladatukat. A többi pályákra való nevelés az utóbbi évtizek alatt rohamosan fejlődött. Nemcsak a régi nevelés hiányai pótoltattak ki, hanem a legtöbb pályánál uj irányok, módszerek, eszmék hozattak be, sőt születtek is. A tudományos pályák előkészitésére egyetemeink fejlődése csaknem a beláthatlan magasságra emelkedhetik és tényleg emelkedik is. Más pályákra is számtalan uj intézet nyilt meg. Csak a theologiai nevelés stagnált, melyet egyetemeink, tán a felekezetek féltékenykedése miatt, nem karolhattak fel. Eredménye természetesen az lett, hogy a theologiai tudományok nem is kérdése a mai társadalomnak. Szakképzettséget a theologiai intézetek nem adnak. Bizonyitékul elég talán, ha hivatkozunk a magyar theologiai irodalomra, mely alig tud egy évtiz alatt egy valamire való munkát felmutatni.

E sötét képet némileg tán megvilágositja a legutolsó pár év alatt történt fellendülés. Némely papnevelő intézet uj szervezetet nyert. Kolozsváron a róm. katholikusok és a reformátusok uj papnevelő intézetet állitottak fel, melyek a papok nevelését az egyetemmel hozták kapcsolatba. Legujabban ismét a pozsonyi ág. evang. theol. akadémia bocsátott ki egy felhivást, melynek czélja, hogy egy alapot hozzon létre, melyből egy „Ev. Theologusok Otthona" állittassék fel. Örömmel jegyezzük fel e tényt és különösen óhajtjuk, hogy ez életrevaló gondolat megvalósuljon. E leendő Otthon czélját tán legjobban ismertethetjük, ha idézzük a felhivás ide vonatkozó részét. Ismertetvén a házat, melyben az Otthon lenni fog, a felhivás igy folytatja: „Intézetünket (a theol. akademiát) tőle csak egy szép kis park választja el s ezt is kedves séta- és tanuló helyül kinálja. A felügyelő

tanár s a két szolga lakását nem számitva, mintegy 40 tanulót fogadhat magába. Mi azonban az első, a próba évre csak egy részét foglaljuk le. Az emelet 10 külön bejáratu szobájában kényelmesen elhelyezünk 22 theologust; ott lesz az egyik szolga lakása és a fürdő is; a földszinten pedig berendezzük az olvasó- és könyvtártermet. De ha intézményünk igy kicsiben beválik, akkor s ugy lehet hamar, kibővitjük azt s *Otthont* nyitunk az épület többi részében is, még pedig *nem csupán theologusoknak*, hanem külön szárnyban, első sorban *lelkészeink s tanitóink*, de azután *az ev. szülők helyben s bármely intézetben tanuló jó magaviseletü s szorgalmas gyermekeinek* s ezek mellé *kiváló theologusok* közül *nevelőket is állitunk*. S theologusok és tanulók, az *ingyenes és félingyenes* helyektől eltekintve, csekély, havonkint legfeljebb 4—8 frtnyi dijért el lesznek látva mindennel: lakással, alumneumi vagy convictusi ebéddel (esetleg reggeli és vacsorával is), kiszolgálással, fűtéssel, világitással, mosással s rendelkezésükre álland a tanulmányozás és szellemi szórakozás czéljából számukra berendezett olvasó- és könyvtártermen kivül az ingyenes fürdő és külön betegszoba az evang. kórházban, szintén ingyenes ápolással, gyógykezeléssel és szerekkel."

Mint értesülünk, az adakozások szépen folynak a jelölt czélra s az Otthon mindenesetre beállittatik a jövő szeptemberben, minek lehetőségét a pozsonyi egyház igen megkönnyitette, átengedvén a szükséges épületet használatra csekély bérösszegért.

Szükségesnek találtuk feljegyezni e mozgalmat nemcsak azért, mert örvendetes jelenség, hanem azért is, mert az ilyen dolgok emlegetése egyházunkban a legszükségesebb.

Elismerjük, hogy nagy akadály a szegénység, de hangsulyoznunk kell, hogy egyházunknak egyetlen szüksége sem olyan égető, mint papnevelő intézetünk dolgának rendezése. Angol testvéreink példája mutatja, hogy munkálkodásuk sikerét leginkább a kitünően képzett anglikán papok akadályozzák. Vajjon hasonló eset nem fog-e történhetni nálunk is? Ha papjaink mostanig megállhatták helyüket, vajjon meg fogják-e állani azt a jövőben is? Vajha csak egyéni, sőt ferde lenne a mi nézetünk e tekintetben! De meggyőződésünk s igy el nem hallgathatjuk, hogy a veszély jelen van és pedig nem kis mértékben. S egyházunk jövője, azok a czélok, magas ideálok, melyekért egyházunk fennáll, semmi által sem lesznek annyira veszélyeztetve, mint ha papjaink értelmi képzettsége más egyházak papjai által legyőzetik és a felvilágosultság, a szabad gondolkozás egyháza sötétségben marad.

Még egy másik szempont is sürgeti e kérdés megoldásának sürgős voltát és ez a theologia, mint tudomány. E szempont még magasabb, még szebb, mint a csupán felekezeti szempont. Mai körülményeink között a theologiának egyetlen tudományos művelője sem lehet egyházunkban és nincs is. Évtizek telnek el fejünk fölött és egyetlen theologiai munka nem lát napvilágot. Mi lesz ennek a következménye? Gondolkozzunk efölött.

Gálfi Lőrincz.

Tanűgyi Szemle.

A közoktatási budget-vita folyamán dr. Wlassics Gyula ministe
nagyobb szabású beszédet mondott, melynek tanűgyi lapok a magya
középiskola jövő sorsában és fejlődésében nagy fontosságot tulajdoní
tanak. A közoktatás minden ágazatából sok fontos kérdést ölelt fe
e beszéd, a melynek jelentősége abban áll, hogy a közoktatásnak
napi renden levő kérdéseit tárgyalja s a fejlődésnek mai irányá
megadja. Az *egyetemmel* kezdette A középiskolai tanárképzés czéljá
ból az Eötvös-collégiumot állította fel s a *tanárképzési szabályza*
készítésével rövid időn készen lesz. A középiskolákra áttérve, cons
tatálja, hogy a tanulók száma rendkívül nagy mérvben szaporodik
157 gymn. van Magyarországon, a mi igen sok, de ezeknek terri
torialis elhelyezése igen rossz. Például Székely Udvarhelyt 3, Brassó
ban 6 középiskola van. De vannak nagy területkörök, hol ninc
gymnasium, ilyen körülbelől 20 megyei székhely A polgári iskola
mai szervezetében feladatát eltévesztette és többé fenn nem tartható
Az *egységes középiskola* kérdésével is foglalkozott; az az eszme lebe
a minister előtt, hogy ezt megteremtse, de ez csak a jövőben lehet
séges. Bizonyságot tett arról is, hogy nem zárkozik el a tanárság
panaszai elől. A maga érdeme szerint méltányolta az Országos Közép
iskolai Tanáregyesület memoramdumát, melyet emelkedett hangúnal
s mély értelemmel szerkesztettnek itélt s melynek pontjait elfogadta
Elismeri a tanárképzés javításának szükségét, kiemelte a tanárság
tudományos érdemeit: „a tanárok nemcsak tanárok, hanem legels
munkásai a tudományos irodalomnak, mely nélkülök meglehetőse
pangana.“ Elismeri, hogy a 100 frtos quinquennium igen csekély
méltánytalan, hogy a fizetési beosztás nem helyes s határozotta
igéri, hogy a helyesebb beosztást már a jövő évi budgetben érvényr
juttatja. Végűl — a mi minket legközelebbről érdekel — elve az, hogy a
állam adjon annyi segélyt a felek. iskoláknak, hogy ezek megfeleljene
az államiak színvonalának és a modern iskola követelményeinek. A
felekezeti iskoláknak két csoportja van. „*Az egyik csoportban lév
középiskolákkal a szerződések régebben köttettek, a mikor még az i
törvények nem álltak elő oly nagy igényekkel. E szerződéseket mélta
nyosan revideálni kell.*“ A második csoport az újabban segélyezet
iskolák. Ezek a minister budget-beszédjének fontosabb pontjai.
mint látszik, nem zárkozik el a felekezetek segélyezésének kérdés
elől, mert a tanűgy általános érdekei lebegnek szemei előtt. Állam
kötelesség a szegény felekezeti iskolákat segélyezni, hogy színvonalu

emelkedjék. A minister nyújtja a segélyt, nekünk csak el kellene fogadnunk azt.

A ministernek egy igen fontos rendeletét említjük meg, a mely a főigazgatók figyelmét az iskolai tanulmányi kirándulások rendezésére, czéljaira, módozataira hívja fel. E kirándulásoknak a tanítás élénkebbé, intenzívebbé tétele mellett meg van az a magyar nemzeti érdeke, hogy a magyar föld szeretetét, a hozzá fűződő történelmi motivumok iránti lelkesedést ébresztik. S e felhívásnak épen ez azon oldala, melyet különösen kiemelünk. A budgetvita folyamán is legáltalánosabban domborodott ki a *nemzeti cultura* eszméje. A ministernek a népoktatásról szóló jelentése is hangsúlyozza a nemzeti műveltség jelszavát. Később látni fogjuk, hogy mily nyomósan jutnak kifejezésre a nemzeti szempontok az ezeréves ünnepély emlékére rendezendő iskolai ünnepélyeknek a miniszter által körvonalozott programmjában. E rendeletében is a természetrajzi kirándulásokat történelmi szempontból nevezetes helyek megtekintésével akarja kapcsolatba hozni. „A hazának és földjének mentől mélyebb és közvetlenebb szeretete legyen egyik főczél, melyből középiskoláink kirándulásaikat és tanulmányi útazásaikat rendezik.“ E rendelet a kirándulások ügyének lendületet fog adni s hisszük, hogy az iskola ezzel a nemzeti nevelés ügyének kitünő szolgálatokat fog tenni.

Magyarország fennállásának ezeréves ünnepélyét az iskolák is méltóan fogják megünnepelni.

A minister a népiskolai ünnepély programmját a legapróbb részletekig meghatározta rendeletileg; a középiskolai milleniumi emlékünnep rendezése tárgyában kiadott rendeletének (10694 sz.) nehány sorát lehetetlen nem idéznünk: „Fel akarom használni e nagy alkalmat arra, hogy hazánk serdűltebb ifjuságának képzelete és érzűlete felhevüljön a haza viszontagságos múltjának szemléletén, a mint az a hon megalapításától kezdve napjainkig gondviselésszerű kifejlésében oly meghatóan mutatkozik, hogy őseink honszerző és honvédő munkásságának kegyeletes emléke teljes erejében élénküljön meg az ifjú nemzedék szivében: hogy e megszentelt emléknap szolgáltasson életre szóló ösztönöket azoknak, kik hívatva lesznek a hazafiui és polgári erények hű gyakorlásával a nemzet élén állani s a második ezerév fokozott szellemi feladatainak megoldását bevezetni.“ E végből a következőket rendeli: minden középiskola az egész tanári testület jelenlétében május 9-én milleniumi emlékünnepet rendez, melyet hálaadó isteni tisztelet előz meg. Kivánatos, hogy a szülők, tanügybarátok, a művelt körök résztvegyenek, a helyi hatóságok képviseltessék magukat. A részleteket nem szabja meg, de kivánja, hogy a tanári testületnek egy tagja az ünnepi hangulathoz mért beszédben méltassa e nap kiváló jelentőségét, hogy egy felsőbb osztályú tanuló hazafias tárgyról szabad előadást tartson, mások lelkesítő költeményeket szavaljanak s hazafias dalokat énekeljen az egész ifjúság. A nemzeti színű jelvények viselése nagy mértékben emelheti a lelkes hangulatot. A rendelet elvárja továbbá, hogy a tanári kar s az ifjúság mindazon ünnepeken, melyek a városon rendeztetnek, szintén részt vegye-

nek s hogy a szülők gyermekeikkel a fővárosba a millennáris ünnepély megtekintésére felrándúlhassanak, az 1896. polgári év folyamán 7 rendkívüli szünnapot engedélyez.

A múlt számában említett *millennáris tornaverseny* a végleges megállapodás szerint jun. 2. és 3. napjain lesz. A vidéki tanulók máj 31-én érkeznek fel s iskolákban szállásoltatnak el, a versenypróba jun. 1-én délelőtt lesz.

A sárospataki ev. ref. coll. igazgató tanácsa minden tanár részére, a ki a milleníumi kiállítást megtekinti, 50 frt útazási költséget szavazott meg s e czímen 31 tanárnak és hivatalnoknak 1550 frtot utalványozott. Ezt csak, mint a többi iskoláktól is követésre méltó példát említjük fel.

Hir szerint a közoktatásűgyi kormány a következő alkotásokat terveli a millenniumi ünnep emlékére: a budapesti VIII ker., zalaegerszegi, szegzárdi áll főgymn. alapítása és épületének alapkőletétele, a nagyszebeni, szamosújvári, bártfai, kaposvári áll. főgymn. új épületének alapkőletétele, a lugosi, fehértemplomi áll., az ungvári kir. főgymn. új épületének felavatása, a nagyváradi áll. főreálisk., pozsonyi ág. ev., félegyházai városi főgymn. új épületének felavatása.

Még egy igen fontos újítási kisérletről fogunk megemlékezni. A közoktatásűgyi miniszterium ugyanis az érettségi vizsgálati eljárás körül észlelt bajokon segíteni akarván, javító módosításokat szándékozott életbeléptetni, melyeknek jelszava a *dispensatio* legyen, olyformán, hogy a jeles és jó tanulók az érettségi szóbeli vizsgálat alól felmentessenek. A kérdést márczius 23-án egy enquete elé terjesztették, melyen maga a miniszter elnökölt. A tanulságos eszmecserének az a végső eredménye, hogy az enquete tagjai majdnem egyhangúlag itélték el a dispensatio eszméjét. A tagok legnagyobb része idegenkedik mindennemü felmentéstől s még ha elétbe lépne is, akkor sem *jognak*, hanem csak *kedvezménynek* tekintendő, melyet az elnök kivételesen gyakorolhatna. A *latin scriptumot*, a magyarról latinra fordítást elitélik, hanem e helyett ajánlják a latinból magyarra való fordítást s a latin stilus gyakorlatok helyett az írók műveinek és szellemének behatóbb ismeretét. A franczianyelvi irásbelinél arra hajlott a vélemény, hogy magyar franczia fordítás helyett a tanuló két dolgozat közöt választhasson, egy franczia nyelvi szabad dolgozat és egy franczia magyar fordítás között. Szótár használata legyen megtiltva. A felmentések mellett felszólaló kisebbség is csak oly tárgyaknak szóbeli vizsgálatára terjesztené ezt ki, melyekből a sikeres irásbeli elég a tanuló érettségének megitélésére. Szóba került a compensatio kérdése is hogy oly tanuló, ki egyik — másik tárgyában tehetség hiánya miatt törekvése és szorgalma ellenére nem kielégítő eredményt mutat fel, de a többi tárgyakban szép eredményt ér el, az ilyen ne ejtessék el, hanem méltányosan megitélve bocsáttassék át. A miniszter is pártolja a compensatio eszméjét Határozat nem hozatott az enqueten, hanem a miniszter a többség nézete alapján rendeleti úton fog dönteni.

Két ünnepélyt kell még megemlítenem, mely városunkban márczius hó 1-én, a közoktatásügyi miniszter és Szathmáry miniszt

tanácsos jelenlétében folytak le az értelmiségi osztály érdeklődése mellett. A Kasztner Janka igazgatása alatt álló kolozsvári m. kir. áll. tanítónőképző intézet ünnepelte 25 éves fennállásának évfordulóját s avatta fel új épületét. Az ünnepély részletei a napi lapokból már ismeretesek. A másik a kolozsvári Ferencz-József tud. egyetem ünnepe, melyen Filep Gyula orvosjelöltet, Perédi József tanártársunk rokonát sub auspiciis regis avatták fel doktornak a közoktatásügyi ministernek, mint a király képviselőjének jelenlétében és ténykedése mellett. Az ünnepély rendkivüliségét emelte az a körülmény, hogy a kolozsvári egyetemen ez volt az első sub auspiciis regis felavatás. Ez a felavatás csak olyanokat érhet, kik összes gymnasiumi és egyetemi tanulmányaikat jeles eredménynyel végezték, összes vizsgáikat kitüntetéssel tették le. A felavatás, a szabályok pontos megtartásával, a lehető fény kifejtésével folyt le. A minister egy eszmékben gazdag beszéd kiséretében nyújtotta át a király gyémántgyűrű-ajándékát a felavatottnak. E beszéd felett a sajtó nemsokára napirendre tért. Pedig a commentálást ép ugy megérdemelte volna, mint a megszívlelést. A király nemcsak legfőbb őre a magyar alkotmánynak, hanem „az eszmékben és eszményekben egységes magyar nemzeti culturának fejedelmi apostola.“ Ezt bizonyítja a sub auspiciis regis intézményének megteremtése, melylyel fejedelmi gondjai közepett is jutalmazni kivánja a tehetséget, a szorgalmat, a példás akaraterőt. És itt a minister a magyar társadalomhoz fordul: mit szól ez e királyi tettel szemben? „Beviszi-e komoly, mély, igazi érdeklődését a tanterembe s mit tett az ífjuság között a szellemi verseny fokozására, mit a kiválók kitüntetésére? Tépelődhet, elmerenghet ezen egy kissé a magyar társadalom lélektana.“ Méltán mútathat itt az angol és franczia társadalomra. „A mi sociális életünk érdeklődése a kizárólagosság hibájában szenved. Vannak nagy tudósaink, iróink, művészeink és van tudományos. irói és művészi életünk is, de a társadalmi élet egész szellemi érdeklődését a politika és itt is a napi politika múló tüneményei emésztik fel, úgy hogy komoly, mély, igazi érdeklődés a magyar sociális életben a szellemi élet más nyilvánúlásai iránt nem is jelentkezik.“ A politikai élet kizárólagossága a magyar társadalmi élet nagy hibája. Ezen segítnünk kell. Forditsuk tekintetünket a trón felé. Vigye be a magyar társadalom is komoly, mély érdeklődését a tantermekbe. Mozdítsa elé kiki az ífjuság nemes versenyét módja és tehetsége szerint. Igy lassanként kivetkőzik a magyar társadalom egyoldalúságának békóiból.“

A mit a minister a magyar társadalom érdeklődésének egyoldalúságáról mond, az — sajnos — való igaz. E jogos panaszt az a meleg és munkás érdeklődés szüli, melylyel ő az oktatásügyet körűlveszi. Tanácsai aranytanácsok, méltók fogékony keblekre. Csak nemrég hasonló gondolatokat olvastunk a „Budapesti Szemle“ hasábjain Concha tollából. A panasz tehát a magyar társadalom ellen nem indokolatlan, nem isolált, hanem általános. De a magyar társadalom meghallja e panaszt, kialakúl a közélet, a közszellem minden irányban s megfogja teremni a tanűgy terén is áldásos gyümölcseit. A társa-

dalom be fogja vinni komoly, mély érdeklődését a tantermekbe is. Ugy legyen!

*

A népoktatás állapota az 1893–94. tanévben.

Előttünk van a vallás- és közoktatásügyi ministernek a közoktatás állapotáról szóló és az országgyülés elé terjesztett XXIV. Jelentése, mely a népoktatás állapotát az 1893–94. tanévben öleli fel. Az ezredéves ünnepély első hónapjaiban fog beszámolni a közoktatás összes ágáról, az utolsó tanév statistikai adataival. A jelentés nagy gonddal készült, gondos összeállitása számadatokban a népoktatási állapotoknak. Négy részben szól a népiskolai közoktatásról általában, adja a tanügyi állapot részletes ismertetését, a tanítóképzőkre tér s a kir. tanfelügyelők működésével végződik a jelentés.

A közoktatásügyi kormány iránya, czélja — mint a bevezetésben olvassuk — a magyar állameszme megszilárdítása, „az államalkotó és a magyar politikai nemzet jellegét képező magyarság szellemi erejének kifejtése a népnevelés terén és a népnevelés útján. Nem kevesebb érdek füződik a magyar népoktatás eszméjének, ideáljának megvalósításához, mint ezer éves állami életünk eredeti, megmásíthatlan magyar nemzeti karakterének kifejlesztése és megszilárdítása, mint a népnek politikai érettségre előkészítése, az anyagi virágzáshoz vezető útak megjelölése már lent, a müvelődés legalsóbb foku kohójában: a népiskolában.“ Az íly irányú fejlődésnek hatalmas eszközei azon 400 áll. elemi iskola, mely az ezeréves fennállás emlékére fog szerveztetni. E szervezésnél főleg közművelődési és állami szempontok érvényesűlnek. Ez iskolákat ugyanis iskolátlan és magyar kisebbséggel biró vegyes népességű községek kapják, még pedig 290 a királyhágón túl fekvő megyékbe (Erdélyrészbe), 110 pedig az északi, északnyugatiakba terveztetett. Égető a *tanítóhiány* kérdése. 670 tanítói állás üresedésben van, 2219 állás nem képesített egyénnel betöltve és 4300 tanítóra volna szükség, hogy egyre 80 tanulónál több ne essék. Kivánatos tehát, hogy minél több iskola kérje az 1893. évi XXVI. t.-cz. 16. §-a alapján a tanítói fizetésnek 400 frtra való kiegészítését, másfelől pedig szaporítandók a tanitóképző intézetek. Ezzel a kérdéssel szorosan összefügg a *lelkésztanítóság* ügye, melynek jelen állapota az, hogy 1895. febr. 12-én kelt min. körrendeletben „az összes lelkész-tanítók zavartalan működése egyelőre biztosíttatott.“

Népünk első sorban földmíveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Ezt a tényt tartja szem előtt a közoktatásügyi kormány, midőn a népiskolával szervi kapcsolatban *gazdasági felsőbb népiskolákat* szándékozik létesíteni, melyeknek czélja az lesz, hogy a jobb módu földművesnek, a kinek 25–30 hold földje van, gyakorlati és elméleti ismereteket nyujtson a földművelés, gyümölcstermelés, kertészet és állattenyésztés köréből. E reformok természetes követelménye, hogy a tanítóképzés terén is kell ez irányban intézkedéseket tenni. A min. Jelentés bizton várja a sikert, mert „ez intézkedések a nép-

élet speciális karakterében gyökereznek és a népélet érdekével szorosan összefüggenek.“

A *felső kereskedelmi iskolák* szervezetében újítás történt, a menynyiben azok felügyelete kivétetett a kir. tanfelügyelők hatásköréből és külön kir. főigazgatók felügyelete alá helyeztetett s az eddig »középkereskedelmi iskolák«-nak, majd »kereskedelmi akadémiák«-nak nevezett intézetek „*felső kereskedelmi iskolák*“ név alá foglaltattak.

Az *iskolák beléletének fejlesztésére* felhívja a miniszter a kir. tanfelügyelőket; különösen a tankötelezettség érvényrejuttatására, a magyar nyelv sikeres tanítására, az államsegélyért nem folyamodó hitközségek részéről a tanitói fizetés tényleges kiadatására, az iskolákkal mentül sűrűbb személyes érintkezésre. A magyar nyelv oktatásában kitünt tanítókat, bár szerényen, jutalmazza; oly áll. el. iskolában, hol három tanító működik, évi ig. tiszteletdíjat engedélyez; a magyar nyelv tanítása sikerének előmozdítására »társalgási leczkék« cz. 100 magyar mondatot 100,000 példányban magyar-német, magyar-román, magyar-tót, magyar-horvát, magyar-szerb, magyar-ruthén nyelven nyomat.

A jelentés felsorolja ezután az 1893—94. évben népoktatási czélokra tett adományokat.

A részletes kimútatás szerint a tankötelesek száma volt 2,884,835 az 1890. évi népszámlálás szerinti 15.162,988 lélekszámnak 19·02%-a, 1892—93. évvel szemben 4·18% emelkedést mutat, a mely emelkedésnek oka az összeírás szigorúbb ellenőrzése és pontosabb foganatosítása volt. A tankötelesek *vallás szerint* így oszoltak meg: róm. kath. 48·82%, ev. ref. 13·96%, gör. kel. 13·31%, gör. kath. 10·85%, ág. ev. 7·70%, izr 4·95%, unit. 0·40%; *nyelvi viszonyaikat* tekintve: magyar 50·78%, román 17·01%, tót 12·28%, német 12·13%, szerb 2·90%, ruthén 2·72%, horvát 2·18%. Az unitáriusok létszáma volt 61,618, az összes lakosság 0·40%-a, az 1892—93. évben tanköteles 11,200, a lélekszám 18·17%, az 1893—94. évben 11,172, a lélekszám 18·13%, különbözet 28, vagyis 0·25%-kal rosszabb arányt mutat az előbbi évinél. A tankötelesek aránya legnagyobb az izraelitáknál, 2. helyen következnek a róm. katholikusok, 3-on a gör. kath., 4-en az ág. ev., 5-en a gör. keletiek, 6-on az ev. reformáltak, utolsó helyen állanak az unitáriusok. Az unitárius tankötelesek száma 1870-ben volt 9352, 1890-ben 10,244, 1893—94-ben 11,172; százalékokban kifejezve, növekedett 1870-től kezdve 19·45%-kal. Tényleg iskolába járt 2,270,589 tanköteles. Tényleg iskolába járt unitárius 9129, az ország összes tanköteleseinek 0·32%-a, a tényleg iskolába jártaknak 0·40%-a, az unitárius tanköteleseknek 81·71%-a. A saját tanköteleseinket tekintve, az arány csak az ág. ev. és róm. kath. vallásúaknál jobb. 1892—93 ban iskolába járt unitárius 9169, ez a tankötelesek 81·86%-a, az előző év jobb arányt mutat.

Az összes *népoktatási intézetek* száma 16,881, ezek közűl állami 893, községi 1945, magán engedélyezett 159, egyesűleti jellegű 48; tehát a felekezeti iskolák száma 13,836, az összes iskoláknak 83%-a. Unitárius iskola volt 48 (1892—93-ban 49), az összes népiskoláknak

0·29%-a, vegyes 44, tisztán fiuiskola 3, leányiskola 1. A róm. kath. iskolák száma viszonylagos többségben van: 5509, az összes iskoláknak 32·63%. Az 1892 –93. évi iskolákkal szemben az 1893 – 94. év apadást mutat, az áll. iskolák száma növekedett, a felekezetieké apadott; összevetve az adatokat, az apadás 61. Az iskolák apadását túlnyomó részben *a tanító hiányában szünetelő iskolák okozzák.* Tanítóhiány miatt szünetelt iskoláink közül a ny.-szt.-lászlói. Összesen tanítóhiány miatt 133 iskola szünetelt. különböző okok miatt megszünt 177, összesen 310 s az iskolák száma mégis csak 61-el apadott. Az eredmény tehát kedvező.

Az iskolák *tannyelve* kizárólag magyar volt 9681 iskolában, 57·35%-a az összes iskoláknak A magyar nyelv sikerrel oktattatott 5001, siker nélkül 2199-ben; 7200 = 42·65%. A tiszta magyar tannyelvű iskolák száma legnagyobb az unitárius iskolák között 100%, azután következnek az ev. ref. felekezetiek, 98·02%, azután az államiak, 97·87%. Összevetve az 1892—93 évi adatokkal, 214-gyel több azon iskolák száma, melyekben a magyar a tannyelv.

A tantermek száma 1892—93-ban 25,810. 1893—94-ben 26,194, szaporulat 384. A népiskolák túlnyomó része egy tantermes iskola, egy tanteremre 66 tanuló esik s ámbár egy tanító 80 gyermeket oktathat, de tekintve a termek kicsinységét, egészségűgyi tekintetben még sok teendő van hátra az iskolafenntartók részéről.

A tanitók száma 26,041. A 48 unitar. iskolában volt 77 tanitó, az összes tanitók 0·30%-a, okleveles 64 (83·12%), nem okleveles 13 (16·88%); utóbbiak közül 4 1868 előtt, 9 1868 után lépett szolgálatba. Itt az adatok csak a gör. kel. és gör. katholikusoknál mutatnak kedvezőtlenebb arányt. A nem képesített tanítók száma 2219, 8·51%, vagyis a múlt évtől kezdve apadt 762-vel.

A *segédtanítók* alkalmazása évről-évre apad. De az adatokból az tünik ki, hogy a segédtanítókat az unitáriusok alkalmazták a legnagyobb arányban (16·8%), azután a gör. kel. és gör. katholikusok.

A *nőtanítók* száma 175-tel növekedett, mely emelkedést a Jelentés, mint kedvező körűlményt hangsúlyoz, mert ez a körülmény a tanitóhiányon lesz hivatva segíteni.

Magyarország 26041 tanitója közül a magyarúl kifogástalanúl beszélők száma 24113, 92·60%. a keveset beszélőké 1183, 4·54% a semmit sem beszélőké 745, 2·86%. *A magyarúl semmit sem tudó tanítók száma 534-gyel apadott a múlt év óta.*

Tanítóképző intézet volt 71. Ezekbe befért volna 4262 növendék, de tényleg csak 3076 volt, tehát elhelyezhető lett volna még 1186. A pénzbeli segély legnagyobb az áll. és róm. kath. tanítóképző intézetekben és ezen intézetek tényleg a leglátogatottabbak; ebből világosan kitűnik, hogy a tanítóhiánynak a szegényes ellátás az oka. A tanítóhiány csak úgy csökkenthető, hogy mentül könnyebbé kell tenni a tanulói éveket az anyagiak dolgában s mentül több tanulót segélyezni az internatusokban. A tanítóképzők jó részének nagy hiánya az, hogy tanfolyamaik nem teljesek, a felek. tanítóképző intézeteknél nincs mindenütt gyakorló iskola (1868. XXXVIII.

t.-cz). Működött e képzőkben 1892—93-ban 722 tanár, 1893—94 ben 747, a tanárok száma növekedett 25-tel

A tanítóképző intézetek elhelyezése épenséggel nem valamely megállapodott rendszer kifejezése, mert a képezde fenntartók anyagi körülményei nem engedik meg a képezdék helyiségeinek egyöntetű, bizonyos rendszer szerinti beosztását. Az áll. képezdék kisebb része saját épületben, kellő felszereléssel ellátva, van elhelyezve. De a zenegyakorló szobák száma, főleg a felekezeti képzőknél, igen csekély. Kivánatos tehát, mint a Jelentés hangsúlyozza, hogy a zeneoktatás nagyobb ápolásban részesűljön. Összesen kiállíttatott 1414 tanítói okievél. 65·6%-ban tanítói, 34·4%-ban nőtanítói. Magyar nyelvi képesítő vizsgát 197 tanító tett.

Összefoglalva a főbb adatokat, *tanköteles gyermek* volt 1869-ben 2284741, 1893-ban 2769579, 1894-ben 2884835, tehát egy év alatt növekedett a tankötelesek száma 115821-gyel. *Tényleg iskolába járó gyermek* volt 1869-ben 1152115, 1893-ban 2232315, 1894-ben 2270589. Növekedett az iskolába járók száma 1893—1894 közt 38274-gyel. *Iskola* volt 1869-ben 13,798, 1893-ban 16,942, 1894-ben 16,881. Apadt az iskolák száma egy év alatt 61-gyel. *Tanterem* volt 1869-ben 16.899, 1893-ban 25,810, 1894 ben 26,194. Gyarapodott a tantermek száma egy év alatt 384-gyel. *Tanító* volt 1869-ben 17,792, 1893-ban 25,752, 1894-ben 26,041. Növekedett a tanítók száma egy év alatt 289-czel. *Népiskolák fenntartására* fordíttatott 1869-ben 3.760123 frt, 1893-ban 16.694 477 frt; gyarapodott e költség 24 év alatt 12.934,358. *Tanítóképezde* volt 1869-ben 46, 1893-ban 70, 1894-ben 71. *Nörendékek létszáma* 1869-ben 1556, 1893-ban 4529, 1894 ben 4659. *Oklevelet* kapott 1869-ben 462, 1893-ban 1176, 1894-ben 1414. A *képezdék fenntartása* került 1893-ban 1,165,934 frtba, 1894-ben 1,196,218 frtba.

Ránk, unitáriusokra a jelentés egy nehány tanulságot szolgáltat. Egyfelől magyar nemzeti szempontból örvendetes az a tény, hogy népiskoláink tiszta magyar tannyelvűek, de másfelől sajnosan kell látnunk a kimutatásból, hogy a tankötelesek aránya legkisebb nálunk, hogy a tanítói képesítés tekintetében az adatok csak a gör. keletieknél és a gör. katholikusoknál mutatnak kedvezőtlenebb arányt, s hogy a segédtanítókat az unitáriusok alkalmazták a legnagyobb arányban. Megnyugvással és örömmel olvassuk a Jelentésből azon hazafias irányú intézkedéseket, melyeknek czélja a magyar állameszme megszilárdítása, mert épen a népnevelés az a tér, melyen a magyarellenes elemek legháborítatlanabbúl üzhetik áldatlan munkájukat, ez az a tér, melyen legkevesebb ereje van a nemzeti szellemű közoktatásűgyi politikának, mert a népiskolák túlnyomó nagyrésze felekezeti jellegű. Örömmel olvassuk azt is, hogy a magyarúl nem tudó néptanítók száma évről-évre jelentékenyen apad. Nagyfontosságú kezdeményezés a gazdasági felsőbb népiskolák felállítása is és méltán várhatjuk a sikert, mert — a mint a Jelentés is kiemeli — ez intézkedések a magyar nép specialis jellegének köszönik létrejöttüket.

Dr. Gál Kelemen.

Párisi levél.

Páris ,1896. márt.

(Brunetière eljárása egy Kálvint illető ügyben. A lyoni conferentia. La vie simple, par C. Wagner. I. vol. 12. Paris, librairie A. Colin. 1895.)

Szerkesztő Ur!

Az „eretnekség“ iránti gyülölet rosz tetteket követtethet el még oly egyénekkel is, a kik értelmesek, kiknek irodalmi és törté nelemirói tekintélyük van. Ezt eléggé mutatja egy nevezetes eset- melyet némelyek botrányosnak minősitettek. Multkori levelemben szóltam arról az eszeveszett támadásról, melyet a protestantismus ellen többnyire socialista és egyszersmind klerikalis lapok intéztek. Az általuk okozott rosz azonban nem jöhet figyelembe, lévén a rágalmazás az ő fegyverök; de az ember haragja gerjed a rágalmazáson, ha kevésbé mivelt körben tétetik is.

De lám, még magas miveltségü emberek is teszik azt, mint Brunetière, a „Revue des deux Mondes“ szerkesztője, a ki Bossuet-et csodálja s esküdt ellensége Kálvinnak és mindennek, a mi rá vonatkozik. Pedig minden ellenszenv és gyülölet mellett is tisztelni kellene az igazságot s főleg azokkal szemben, kik őt ellenségüknek tekintik. Eléadom a dolgot ugy, a hogy van, hogy meg lehessen itélni.

Hachette, a jól ismert könyvkiadó már nehány év óta egy nevezetes könyvsorozatot bocsát ki, „Francziaország nagy irói“-t. Mindenik iróra oly embert választanak, a ki legalkalmasabb arra, hogy igazolja az illető iró munkáinak hiteles szövegét és hogy azokat jegyzetekkel és magyarázatokkal kisérje. Blaise Pascal munkái P. Fangère-re bizattak, ki ötven éve foglalkozik a jezsuiták kitünő ellenfele hátrahagyott munkáival s a ki Pascal „Gondolatainak“ (Pensées) hiteles szövegét ezelőtt mintegy félszáz évvel adta ki. A hetedik levél végén Pascal a következő szavakat idézi Coramuel jezsuitától: „egy pap bizonyos körülmények közt megölheti a rágalmazót, sőt van eset, a mikor azt meg kell tenni, *etiam aliquando debet occidere.*“ Fangère Pascal munkája kiadásában e helyhez tény-

leg a következő megjegyzést csatolja: „E jezsuita által a jansenistákkal szemben nyilvánitott különös tan megegyezni látszik azzal a tannal, melyet Kálvin vallott a jezsuitákkal szemben; *Jezuitae vero qui se nobis maxime opponunt, aut necandi, aut si commodo hoc fieri non potest, ejiciendi, aut certe mendaciis ac calumniis opprimendi sunt.* Calv. Aphor. XV. *De modo propagandi Calvinismum.* Tehát Kálvin szerint a jezsuitákat, az ő legnagyobb ellenfeleit meg lehetett, vagy inkább meg kellett ölni, őket üldözni és rágalmazni. E vélemény különben természetes volt annak az embernek a részéről, kinek az volt az elve, hogy a halál fájdalmával kell az eretnekeket büntetni, azaz azokat, kik más tant vallanak, mint az övé." E megjegyzés nagyon különös egy oly tudós részéről, mint Fangère. Kálvin müveiben ily kifejezés nem található. Fangère forrásául „Kálvin aphorismáit, vagy a kálvinizmus terjesztésének módját" jelöli meg. De hogyan lehet e könyvet Kálvinnak tulajdonitani? Mikor nevezte Kálvin az ő tanát kálvinizmusnak? Mikor harczolt Kálvin a jezsuiták ellen? Ő meghalt 1563-ban. A jezsuiták pedig csakis 1560-ban, második főnökük, Lainez alatt kezdenek magukról beszéltetni. Kálvin müveiben csakis kétszer-háromszor fordul elő a jezsuiták neve s akkor is csak emliti. Hogy ha Fangère ez idézete forrásának utána néz, ugy találta volna, hogy Kálvin Aphorismái Becanus Márton jezsuita tollából származtak, hogy 1649-ben Mainzban megjelent müvei közt vannak. És ezt a Prot. Tört. Társulat titkára ezelőtt két évvel ki is mutatta. Bizonyos, hogy ha ekkor Fangère él és a Pascal müveinek a kiadását bevégezheti, kiigazitotta volna az első kötetben foglalt jegyzetet. Hachette a kiadás bevégzését Brunetière-re, az akadémikusra, a „Revue de deux Mondes" szerkesztőjére bizta.

Brunetière az, a ki a helyreigazitást megtagadta. A franczia prot. tört. társulat titkára levelet irt hozzá, elküldte a kiigazitásra vonatkozó darabokat és kérte, hogy az utolsó kötetben javitsa ki a hibát. S miután a hiba ki volt mutatva, természetesnek látszott, hogy Brunetière megteszi a helyreigazitást. Brunetière Weiss titkárnak egy udvarias levélben felelt, a melyben egyebek közt azt mondja: „Ha Kálvin nem irta volna is ama sorokat, melyeket Fangère kifogásolt jegyzeteiben neki tulajdonit, az ő müveiben könnyen lehet találni azokhoz hasonlót. Ez az, a mit meg kellene mutatnunk, ha már Fangère tévedését kiigazitanók, hogy azt hogyan követhette el és hogy az végül is nem nagy fontosságu . . ." Ime egy iró, ki elismeri a hibát és megtagadja annak kiigazitását.

A kik olvasni fogják Pascal müveinek uj kiadását, azt fogják

mondani ezután is, hogy Becanus jezsuita müvét Kálvin irta és ezt azért, mert Brunetière megtagadta az igazságnak kimondását, melyet elismert. Erkölcsi szempontb l sokat lehetne erről mondani. Sajnos, hogy a „Revue de deux Mondes“ szerkesztőjének ez esete nem egyedüli. Más nagytekintélyü irók is rendszeresen rágalmazzák a protestantizmus legnagyobb alakjait. Azt mondják, hogy egy felülről közölt rendelet szavának engedelmeskednek.

A protestáns lapok e kevésbé lovagias eljárás ellen megbotránkozással szólottak. Sabatier, a párisi theol. fakultás uj dékánja ezeket irta: „E nagy uraknak az eljárása a kicsinyekkel szemben semmit sem ér a történelem és az igazság előtt. Brunetière azt kérdezi, hogy ki nyerne a helyreigazitással? Pascal munkáinak kiadása, az a kiadás, melyet oly gonddal készitett, az nyerne, ha megtisztittatnék az anyagi hibától. Avagy nem veszit-e az az illetékes közönség előtt tekintélyében, ha tudják, hogy a kiadók még a nyilvánvaló és bevallott hibát sem javitották ki. Tényleg ez ügy első sorban nem a Kálvin ügye, sem a kálvinistáké. Az mindenekelőtt egy általános törvényt illet, mely mióta a történelembe a tudományos módszer bejött, uralkodik az irodalom köztársaságában s főleg a tudományos világban. Itt mindenekelőtt a tárgyi igazságról van szó. Adni kell mindenekelőtt azt, a mi van; azután szabad oly magyarázatot adni, a milyen tetszik. Mindenkinek joga van a történelmi igazsághoz, még Kálvinnak is. „Amicus Plato, sed magis amica veritas.“ Az anyagi történelem, az okmányok, a kritikai kiadások, idézetek kérdéseiben csak egy törvény van, a teljes pontosság törvénye. E törvény tisztelete teszi a tudományi becsületet, a tudósok tekintélyét és tiszteletét. S e tekintetben nincs sem nagy sem kicsiny dolog és a mikor Brunetière azt irta, hogy a hiba, melyet neki jeleztek, nem nagy fontosságu és ez ürügy alat megtagadja annak helyreigazitását, ezzel azt mutatta meg, hogy nincs tudományi lelkiismerete.“ A protestantizmus elleni gyülölet az igazság megtagadására vezette. A mult évben Brunetière Rómában volt a pápánál. Mit beszélt XIII. Leóval? nem tudjuk, de ugy látszik, hogy igéretet tett neki az egyház védelmére és az eretnekek elleni harczra. Sokan ezt gondolják, némelyek mondják. Annyi bizonyos, ez idő óta egy alkalmat sem mulaszt el a katholicizmus szellemi tekintélyének dicséretére és a protestantizmus individualistikus szellemének gyalázására. Egyébiránt a protestantizmus iránti ellenszenve régibb keletü a római látogatásnál. Ezt megmutatta a Bossuetről tartott felolvasásaiban. S nem csak ezekben. Mikor a protestánsok a nantes-i rendelet visszavonásának százévi ünnepélyé

tartották, egyfelől a mult feletti gyásznak s más felől a jelen feletti hálának kifejezéséül. Brunetière egy párisi jeles protestánsnak ezt irta: „Önök protestánsok, igen magasra tartják fejüket, mindig feledik, hogy önök csak gyenge kisebbség, tudni fogjuk önöket erre emlékeztetni szükség esetén.“ Ezt magától az illetőtől tudom. Biztosithatjuk Brunetière-t, hogy sem ő, sem mások, kik hozzá hasonlóan gondolkoznak, nem fognak minket abban megakadályozni, hogy fejünket magasan hordjuk. XIV. Lajos ideje elmult és nem fog visszatérni.

— Emlitettem volt, hogy a szabadelvü protestánsoknak az egyesülésre való felhivására az orthodoxok azt mondották, hogy a kérdést elébb kerületi gyüléseiknek kell tárgyalni. A zsinat állandó bizottsága fel is hivta a kerületi gyüléseket, hogy válaszszák meg képviselőiket az egyetemes zsinatra, melynek ülése ápr. 28-ára, Sedánba van kitüzve Az utolsó pillanatban kitünt, hogy lehetetlen akkor az egyetemes zsinatnak összejőni, mert máj. 3-tól 10-ig lesznek a municipális választások az egész országban, azaz akkor, mikor a zsinat teljes ülése lenne. Ezért a zsinat megtartása máj. 26-ra halasztatott.

Az egyesülés kérdése különben most igy áll: A szélső orthodoxok ingerültek a mérsékelt orthodoxok ellen, mert ezek az egyesülést csak a közigazgatási dolgokra kivánják. S a dogmai kérdéseket nemcsak hogy ki akarják teljesen hagyni, hanem az ilyen határozatokat nem is kivánják a szabadelvüekre nézve kötelezővé tenni. Igy az 1872-iki zsinat határozatára nézve is azt mondják, hogy az ne legyen kötelező a szabadelvüekre, bár fenhagyják, hogy az orthodoxokra nézve kötelezőnek tekintessék. A szigoru orthodoxok pedig oly zsinatról hallani se akarnak. Meglátjuk, hogy a sedáni zsinat mit határoz

— Megigértem volt, hogy ismertetni fogom Wagner „Egyszerü élet“ czimü müvét. A szerző czélja: vágyat kelteni a magasabb emberi élet iránt. Azzal kezdi, hogy megmutassa azok törekvésének hiábavalóságát, kik csak a külső dolgokban keresik a boldogságot, a fényüzésben, a gazdagságban a hiuságban kik az ő saját kifejezése szerint „a mellékest összezavarják a lényegessel.“ Jól választott példákban megmutatja, hogy mindenek felett az erkölcsi miveltségben kell a léleknek igazi megelégedését keresni. Miután egy fejezetet az egyszerüség szellemének szentel, mely mindenekelőtt a léleknek ama tulajdonában áll, melylyel a mindennapi életben megvalósitni igyekszik a magasabb javakat, melyek az igazságosság, a

szeretet, igazság, erkölcsi erély. Az egyszerü, természetes ember az, a ki az akar lenni, a minek lennie kell, teljesen becsületes ember.

Mindamellett, hogy ez elvek elég világosak, nehány fejezetben vizsgálja, hogy mi az egyszerü gondolkozás, az egyszerü beszéd, kötelesség, az egyszerü szükségek, az egyszerü gyönyör. Az egyszerü gondolkozásra e kérdésre felelve vezet: „Hogyan ismerhetem meg, hogy az én vallásom jó“? És eme vallás jóságának vonásai között, a melyről beszél, ezeket adja: „Hogy ha az legkönnyebben nyujtja a kegyelmet, hogy ha az minél kevésbé táplálta a nagyravágyást és minél inkább a kötelességérzetet s minél kevésbé homályos a jövő életre nézve: akkor jó vallás, akkor egyesit emberekkel és Istennel. De hogy ha arra szolgál, hogy azt hitesse el, hogy jobb vagy, mint mások, ha arra indit, hogy czivakodj azért, hogy mások lelkiismeretén uralkodjál, saját aggodalmaidat elaltasd, hogy saját javadat másoknak kárára épitsd, hogy mindegyre Budhára, Mózesre, Mahomedre, vagy a Krisztusra hivatkozz: akkor vallásod semmit sem ér, elválaszt emberektől és Istentől.“ Az egyszerü beszédről szóló fejezetet e szavakba lehet foglalni: Legyetek emberek, legyen szavatok. Az őszinteség egy órája többet ér a világ üdvére nézve, mint az őszinteség nélküli beszéd évei. Mind e különböző dolgok tárgyalásában, szerző mindig inti olvasóit az embereknek és a dolgoknak hamis becslése ellen, mely a külső dolgok szerint való itélés. A szivet kell mindig tekinteni, mert a sziv az élet, az igazi élet forrása. Wagner komoly moralista, de erkölcstana nem lehangoló, nem szomoru, az emberi és keresztény. Mint mestere, Jézus, megengedi az emberiségnek annyira szükséges örömöket és azokban részt vesz. „Nem lehet kétleni, hogy az örömnek roppant fontossága van az emberre. Az egy szent láng, melyet táplálni kell, mely az életre fényt áraszt. Egy kevés gyönyört adni, a gonddal terhelt arczokat megvidámitni, a homályos utakra egy kevés világosságot vetni, mily isteni elhivatás e szegény emberiség közt! De ezt csak a sziv egyszerüségével lehet betölteni. Másnak gyönyört szerezni, erre nézve szükséges, hogy kiirtsuk magunkból a gyülölködést. Legyünk jók, szeretetreméltók, jóakarók és szolgáljunk másokat teljes szivünkből. Senki sem érez nagyobb gyönyört, mint azok, a kik tudják, hogy környezetüknek némi jót tettek.“

A kérkedés és a hallgatva jóltevésről szóló fejezetben kemény szavakban kel ki azok ellen, a kik mind dicsekesznek, ha jót tettek. Ez erőteljes magyarázata Jézus ama szavainak: „Mikor alamizsnát

osztogatsz, ne tégy annak czégért sipolással. Nem idézhetek mindenik fejezetből, de egyet még megemlitek, azt a fejezetet, mely a gyermekek neveléséről szól e czim alatt: „Az egyszerüségre nevelés.“ E fejezet tele van igaz és jó tanácsokkal, hasznos és józan utasitásokkal s a mindennapi életből vett észleletekkel. A gyermekeket nem kell kizárólag sem magukra, sem másokra nézve nevelni. Az első esetben rabszolgák, a másodikban zsarnokok lesznek. A gyermekeket az életre kell nevelni, arra kell segitni, hogy az emberiségnek tevékeny tagjai legyenek. A nevelésnek szabad embereket kell formálni. S hogy a szabadságra neveltessenek, egyszerüen kell neveltetniök, sőt hozzáteszi hogy szigorral. „Hogy olyanok legyenek, a kik le tudnak feküdni a kemény földre, kik tudják a fáradságot elviselni éppen ugy, mint az asztal és jóllét gyönyöreit élvezni. Igy neveljük a független és erős embereket, a kikre mindig lehet számitni, kik nem adják el magukat egy kicsi jóllétért s a kik mégis tudni fognak, még inkább, mint mások. boldogok lenni.“

E könyv egy józan szellem gyümölcse és teljesen méltó az ugyanazon szerzőtől megjelent „Ifjuság“-hoz és „Bátorság“ hoz. Mindenkit meglep az igazsága, a ki a jelenkori társadalmat csak némileg is ismeri. És még az a jó tulajdonsága is megvan, hogy könnyen olvasható, a mit nem minden erkölcstani könyvről lehet elmondani. Hogy ha valami kifogást tehetnék, az az volna, hogy egy kissé egyszerü modorban van irva. De Wagner nekem erre azt felelte, hogy ő mindenek felett a kicsinyek és alázatosak számára irta könyvét s ezért az egyszerüséget tartotta szem előtt.

CHARRUAUD D.

Angliai levél.

Oxford, 1896. márt. hó.

(A Manchester College nyilvános eléadásai. Az ev. szabad egyházak congressusa. A »Daily News« jubileuma.)

Tisztelt Szerkesztő Ur!

Mig egyfelől örömemnek adok kifejezést, hogy e b. folyóirat lapjain én is közremunkálhatok, másfelől kedves kötelességemnek is érzem, hogy egyes nevezetesebb eseményekről a magyar unitár. olvasó közönségnek számot adjak. Levelemben természetesen a vallásos ügyeket és gondolkozást érintő dolgok lesznek a főtényezők. de szives engedélyével némelykor azon tárgyakra is kiterjeszkedem, melyek minket társadalmi és hazafias szempontokból is érdekelhetnek. És itt, ugy hiszem, fölösleges megemlitenem azt a viszonyt, mely minket angol testvéreinkkel nemcsak vallási, hanem nemzeti érdekeinkben is összefűz.

Levelemet alig kezdhetném alkalmasabb tárgygyal, mint ha arról az intézetről irok, mely az angliai unitárizmusnak irányt ad és ez a Manchester College. Elődeim már bővebben ismertették ez intézetet, s ezért én csak a közelmult nevezetesebb eseményekre szoritkozom.

Manch. Coll. iránya, hiven az intézet bejárata fölé vésett szavakhoz: „a vallásnak, a szabadságnak, az igazságnak", teljesen a szabadelvű theologia alapján áll, melynek hirdetésére és előbbre vitelére a legjobb tanerők vannak alkalmazva. A tanárok rendes előadásain kivül azonban nagyfontosságuak azok a nyilvános előadások is (Public Lectures), melyeket egyes időszakokban külömböző szakférfiak adnak elő, s a melyek általános érdeküknél fogva a nagy közönséget is vonzani szokták. College-unkban ez évben három ilyen előadás tartatott, mindannyiszor nagy és válogatott közönség előtt. Időrendben első helyen emlithetem meg Conybeare helybeli tanár előadását, „Daemonologia az első keresztény százakban" czimmel, ki a legalaposabb kutatások nyomán és szakértelemmel mutatta ki a viszonyt, melyben az első keresztények tanai a pogányokéival állottak s az egymással való folytonos érintkezés következtében miként vették át amazok ezektől a rossz szellemekről szóló elveiket, melyeknek maradványai aztán a későbbi kereszténységben is föltalálhatók

Szép közönséget vonzott G. St. Clair, cardiffi unitárius lelkész, ki a mult hó elején Palestináról tartott előadásokat, történelmi, föld- és néprajzi szempontokból, a mint volt az ó-korban és a mint van ma. G. St. Clair lelkész tagja a „Palesztinai Följfedező Társaságnak" s mint ennek kiküldöttje, két izben is beutazta a nevezett tarto-

mányt, s igy előadásai a helyszinen készült pontos térképek illustrálásával érthetőbbekké váltak. Legnagyobb figyelmet keltett az az előadása, melyben Jéruzsálem őskori és mai helyzete összehasonlitásával foglalkozott. A fönnebb emlitett társaság működésének köszönhető, hogy a bibliai történetek egyes helyeit ma már világosabban lehet érteni és magyarázni.

E hónapban pedig J. E. Odgers tanár tartott előadásokat „Keresztény archaeologia Ravennában“ czimmel, melyeknek szintén nagy érdekességet kölcsönzött az, hogy maga a nevezett tanár Rómában huzamosabb ideig tartózkodott s az ottani muzeumokban található, valamint a még ma is álló régészeti tárgyakról, irásokról stb. fölvett eredeti fényképeket, másolatokat, laterna magica segélyével megnagyitva, a közönség előtt is láthatóvá és inkább élvezhetővé tette.

Ez előadásokon kivül a College imaházában időszakonként a leghiresebb papok szoktak beszédeket tartani, kiknek szónoklatai különösen a tanuló ifjuságra nézve járnak nagy haszonnal. Az intézet igazgatósága a mult évben Stopford Brooke kiváló londoni lelkészt hivta meg állandó szónoknak, ki ezt el is fogadta, de időközben történt betegsége folytán valósziniüleg nem jöhet a jövő isk. évig Itt megemlithetem egy pár itteni hitrokonunk ama szép tettét, melylyel az imaházba ablakfestményeket ajándékoztak. E festmények Jézust, tanitványait és egypár bibliai jelenetet ábrázolnak, melyek szépségük- és egyszerűségüknél fogva igazán elragadják a szemlélőt, de egyszersmind bizonyságot is tesznek arról, hogy a külső művészet az unitárius templomokat is emelheti.

Mint fönnebb emlitettem, a „Palestinai Fölfedező Társaságnak“ igen sokat köszönhetünk a biblioi kritika mai világosabb álláspontjára nézve. Egy ehez hasonló társaság létezik Amerikában is, mely kutatásait különösen Ós-Babylon határaira szabta. Egyike ez intézet legnevezetesebb fölfedezéseinek ez év elején történt, midőn ugyanis a társaság egyik kiküldöttje. dr. Scheil, az ásatások közben egy cylinder alaku kőre akadt, mely Babylonia utolsó királya, Nabonidus föliratát foglalja magában. A nevezett kövön tizenegy hasáb irás van, melyeknek értelme némely helyen megszakad, de az egyes események leirása mégis tisztán kivehető. A „Times“ nevű napilap leirása után ezeket a következőkben ismertethetem:

A babyloniak és mandeus szövetségeseik harcza az Assyrok ellen, miért ez utóbbiak Sennacherib várost lerombolták 698-ban Kr. e. E leirás annál is inkább figyelemre méltó, mert nyelvezete nagyon hasonlit a bibliában emlitett harczok rajzához.

Nabonidus királylyá választása és megkoronáztatása 555 ben Kr. e. A nevezett király álma, melyben Nabuchadnezzár megjelenik előtte. A Hold Isten (Sin) templomának helyreállitása Kharranban. Végül Sennacherib meggyilkoltatása fia, Tebet által 681-ben Kr. e. E: események körül a bibliára vonatkozólag legnevezetesebb Nabonidus álmának leirása, mely habár hézagos, de világosan megerősiti a Dániel próféta könyvében (IV. r.) található állitásokat Nabuchadnezzar király álmaira, valamint az azoknak tulajdonitott jelentőségekre nézve.

Mint látható, e fölfedezések nemcsak általános mivelődés-történeti szempontból, hanem a bibliai kritikára nézve is nagybecsüek, s e tudomány-ág az utóbbi időben különösen Angliában rohamos fejlődést nyervén, remélhető, hogy még sok homályos részletre kellő világosságot lehet deriteni.

Nem hagyhatom figyelmen kivül az „evangeliomi szabad egyházak“ ez évi congressusát, melyet e hó 9. és következő napjain tartottak Nottingham-ben. Ez egyesületet a Baptista, Congregationalista, Methodista, Presbyterianus stb. non-conformista egyházak alkotják. Czélja: Jézus elveinek és tanitásainak gyakorlati megvalósitása, vagyis a vallás-erkölcsi élet ébren tartása és fejlesztése; s mint ez évi jelentésükből olvasható, munkájuk szép eredménynyel jár. Van azonban egy jellemző vonása emez egyesületnek, melyet ők maguk is „sajnálattal vesznek tudomásul“ és ez, az unitáriusok kizárása. Hogy pedig ez miért történt, elnökük mult évi közgyülési megnyitó beszédéből a következőkben olvasható: »Nem kevés méltánylással ismerjük el unitárius testvéreink tudományosságát, nemes szándékaikat, értelmi és gyakorlati szolgálataikat, melyek az ők nagy nevükkel azonosittattak. Sőt örömünket és hálánkat (gratitude) fejezhetjük ki munkájokért, melylyel oly elökelő helyet biztositottak maguknak, s melyben Jézus életének és evangeliomának minél inkább emberi szinezetet kivánnak kölcsönözni. De nem rejtőzhetünk el a tény elől, hogy a pont, melyben egymástól külömbözünk, annyira nagy horderejü, — magában foglalván Jézus teljes személyiségét és missióját — hogy az egyesülést velök gyakorlati lehetetlenséggé teszi.« E nem közönséges okadatolás miatt azonban az unitáriusok legkevésbbé sem bánkódnak, sőt nem lankadó gyakorlati munkásságuknak, aránylag véve, sokkal több eredménye van.

Egy egészen más dolog foglalkoztatja most az egész közvéleményt az országban és ez, az elemi oktatás kérdése. Erre nézve e folyóirat mult évi utolsó számában bő értesités található; én itt csak azt kivánom megjegyezni, hogy a felekezeti és állami iskolaszékek között majdnem mindennapi harcz folyik. S habár nagyon kevés kilátás van arra nézve, hogy a felekezeti iskolák nagyobb államsegélyt kapjanak, mivel a vallási orthodoxismus mindinkább háttérbe szoritja a világi tantárgyakat ez intézetekben, egyes egyházfők még azt is követelik az államsegélyen kivül, hogy »a teljes nemzeti nevelés az anglikán egyház kezébe kerüljön«, a mi természetesen nemcsak követelésnek marad, hanem gyöngiti álláspontjukat és az iskolákra eddig gyakorolt nagy befolyásukat is. Az egyetlen czélszerű megoldásra, az állammal való compromissumra pedig nem hajlandók.

Ez évi január hó 21-én ünnepelte a »Daily News« nevű liberális lap 50 éves jubileumát, melyet 1846-ban Anglia egyik legnagyobb irója, Dickens alapitott. A ki ismeri az angol lapok szellemét, az tudja, mit teszen 50 éven keresztül hordani a liberalizmus zászlaját, és a »Daily News« e hivatásnak érdemesen megfelelt. Szerkesztői között Anglia leghiresebb embereit számlálhatja, kik nemcsak a közélet, hanem az irodalom terén is nagy nevet vivtak ki. Egyik leg-

szorgalmasabb és legkiválóbb dolgozótársa e lapnak hosszu időn keresztül egy nő volt: Harriet Martineau, a hires unitárius veterán tudós és bölcsész, dr. J. Martineau testvére. Egy ideig e nő tollából mindennap kerültek különféle czikkek a nevezett lapba, sőt a mi szokatlan, nem ritkán irt vezérczikkeket, melyeknek határozott, tiszta és mélyreható szelleme nagy hatást gyakorolt az olvasó közönségre általában. Keleti és amerikai utjairól szóló jegyzetei, valamint többoldalu czikkei, könyvalakban is megjelentek, melyeket »az egész ország, valamint Amerika is őszinte lelkesedéssel fogadott.«

Egy másik czikk e lapban Kossuth 1851-iki diadal-utjáról ad számot, melyről egykoru följegyzések szerint állitják, hogy »versenyzett a királynőével.« Ezután az iró elbeszéli, hogy 1 penny-aláirás utján miként gyüjtötte össze az angol nemzet a pénzt, melyen Shakespeare összes müveit fényesen bekötve, valamint a nagy brit költő szülőházát jelképező diszes tokot elkészittethették s »nemzeti ajándékul« neki átadhatták, mint a ki »Shakespeare műveiből fogságában tanulta meg azt a nyelvet, melynek minden szava, mint a nyil repült, tüzet gerjesztve, a hová elért.« Ismeretes, hogy Kossuth mily szent érzéssel őrizte ez ajándékot élete végéig. Főképpen neki köszönhetjük, hogy az angol nemzet nagy rokonszenvet érez a magyarok iránt, a mely most ezredéves ünnepünkre vonatkozólag is többször nyer kifejezést a lapok egyes czikkeiben. Mi pedig ne szünjünk meg hálával adózni a nagy nemzetnek, mely egykor megosztotta hazafiui bánatunkat — és most megosztja örömünket, midőn a költő jóslata szerint: »Egy ezredévi szenvedés után« eljött a kor, melyben többé nem »halált«, hanem »életet« kér a magyar!

Lőfi Ödön.

KÜLÖNFÉLÉK.

Unitárius nemzetközi congressus. Amaz összejövetelek közt, melyek az ezredéves emlékünnep alkalmából Budapesten tartatnak, fog helyet foglalni az unitáriusok nemzetközi congressusa is, melyet főt. *Ferencz* József püspök ur tervez s a melyre külfföldről már többen előre megigérték megjelenésüket. A főt. püspök ur már meg is tette eléterjesztését az iránt az E. K. Tanácsnak és most egy külön bizottság foglalkozik a congressus előkészitésével. A meghivók bel- és külföldre nem sokára szét fognak küldetni. A congressus ideje sept. 9. és 10. napjaira állapittatott meg, mire előre is felhivjuk egyh. tanácsosaink s hitrokonaink figyelmét, hogy a kiállitás megtekintését a congressusban való részvétellel köthessék össze.

Californiai levél. Közöljük e levelet, mint a hitrokonság érzetének egy szép nyilatkozatát:

Egyesült-Államok
California, Alameda, 1896. jan. 23.

Kedves testvérem! Őszinte köszönetet mondok szives leveleért és hálát érzek ön iránt, hogy szives volt nekem irni. Nagyon tetszettek nekem szives szavai. De elcsodálkoztam, hogy engem „Honorable“ nek czimzett,

mert nálunk csak a közéletben szereplő embereket s államférfiakat czimezik igy. A törvényszéki birákat is „Honorable“-nek mondják. Én egyszerüen Mr. vagyok. Különben nagyon örvendettem, hogy olyan jól ir angolul. Ugy hiszem, hogy Angliában tanulta e nyelvet, mert megjegyeztem, hogy mindig „honour“-t ir s nem „honor“-t, mint az amerikaiak. Levele szép kifejezése a jóakaratnak és testvéri érzésnek s én is szeretném, ha oly szép modorban irhatnék. Az sokkal finomabb levél, mint a milyennek az enyém tetszhetik.

Nagyon örvendek, hogy levelem olyan szép érzelmeket keltett önben, én azokat igazán, őszintén köszönöm. Én ön iránt mindig szeretetteljes tiszteletet fogok érezni, mely ön felé kiterjed a föld és tenger annyi mértföldein keresztül egy szent közösségben, melyet mint ember, mint az örök, szerető Istennek gyermeke érzek és egy még szorosabb, még szentebb közösségben, az unitárius hit közös reményében és aspiratiojában. Gondoljunk egymásra mindig, mint testvérek, mint annak a gyermekei, ki a csillagokat összetartja, s a ki kinyilvánitja magát a virág illatában és az emberi szív szeretetében is, ki a mi Atyánk és Istenünk. Munkáljunk együtt az emberiség javáért, Isten országának a földön felépitéseért. Valóban nagyon köszönöm szép szavait s önnek, mint keresztény embernek áldást kivánok, s mint lelkésznek, mint az igazság tanitójának, Istentől sikert s áldást könyörgök. Nagyon távol vannak egymástól az ön városa és az enyém, nagy távolság van a mi continensünk legszélsőbb pontjától az ön hazájáig; de örvendek, hogy irtunk egymásnak és kicseréltük üdvözletünket, mint testvérek, az unitárius ügyben. Nagy gyönyörüségem volt, hogy olvastam levelét, mely egy más országból, egy más nép fiától jött, mert az azt éreztette velem, hogy nem egy kicsi kiterjedésü vallásnak vagyok hive, hanem egy egyháznak a tagja, a melynek tagsága kiterjed a tengeren keresztül Angliára s az ön hazájára és egyesit minket a világra és az emberi életre nézve való nagyszerű kilátásban, egyesit az Isten jósága nagyszerü eszményében és a halhatatlanság iránt való reményben.

Ugy örvendek, hogy üdvözletet kaptam egy unitárius lelkésztől, egy oly távoli országból és én azt a reményt ápolom, hogy talán meg jön nekem is az alkalom, mikor a tengert átszelhetem és önnel szemtől-szembe állhatok s kezét megszorithatom, üdvözölve önt, mint testvért és barátot. Tudom, hogy ön is üdvözölne engem.

Az unitárius egyház Amerikában nem oly nagykiterjedésü, mint a régi egyházak, mert, tetszik tudni, a mi egyházunk sokkal fiatalabb, mint a többi egyházak, s mégis a legnemesebb gondolkozók és legjobb szellemek unitáriusok, még azok is, a kik névleg nem tartoznak a mi közösségünkbe, ugy, hogy Amerika legjobbjainak vallásos gondolkozása unitárius. Channing, a mi hitünknek ez országban legnagyobb atyja, ezelőtt csak félszáz évvel élt, holott a régi vallásokat akkor hozták be, mikor continensünkre spanyolok és francziák telepedtek, kik a katholikus hitet hozták be és az angolok azután a protestans vallásokat.

Dr. Channing tekintetik Amerikában hitünk alapitójának és nagy embereink közt Gannett Ezra, Pency, Parker, May Samuel, Furnese W.,

dr. Hale Eduard, dr. Freemann Clarke és mások nevei különösen tiszteletben vannak.

Remélem, hogy a mit irtam, érdekelni fogja önt. Remélem, hogy levelem érdekes lesz önre nézve, a mint az ön levele volt reám nézve.

Biztositva önt becsülésem, érdeklődésem, tiszteletem felől, maradok nagyon tiszteletteljesen, szeretettel és hitrokoni érzettel öné

J. F. Buttrick.

Collier róbert elébb chicagoi, utóbb new-yorki lelkész öregsége miatt nyugalomba vonul. Az amerikai unitáriusok egyik legkiválóbb hitszónoka közelismeréstől kisérve vonul vissza a nyilvános szerepléstől, melylyel az unitárizmus ügyének annyi szolgálatot tett. Helyét *Savage* bostoni lelkész fogja elfoglalni. Collier többször kifejezte, hogy a mikor eljön az ideje, hogy visszalépjen, Savage-t szeretné a maga helyén látni. És a new-yorkiaknak sikerült is a hires szónokot Bostontól elhóditni. Különben az unitárizmus általánosabb érdekeire való tekintettel, mert a fizetése 8000 dollár nem igen lesz nagyobb, mint Bostonban, fogadta el a meghivást.

Servet-utcza madridban. Madridban egy genfi ur, a ki Servét iránt érdeklődött, nem csekély meglepetésére egy utczát látott, a melyre fel volt irva „Rua Michele Serveto", és megjegyezte, hogy ezt Genfben felirva még nem látta.

A holt kéz. A királyi kuriának mart. 29-én tartott polgári teljes ülésében hitelesitették azt a döntvényt, a melyet a kuria február 1-én hozott, *hatályon kivül helyezvén vele a holt kézről szóló törvényeket.* Mivel az érdekelt körök e határozatnak s megokolásának hiteles szövegétől tették függővé állásfoglalásukat e nagyfontosságu döntvénynyel szemben, ismertetése, azt hisszük, közérdeklődésre számithat. A *kérdés* a következő volt: Az egyházaknak ingatlan vagyonszerzését tiltó, ugynevezett holtkézről szóló törvények, nevezetesen az 1498: 55., 65.; 1647: 17. és 1715: 16. törvényczikkek hatályban vannak-e még? és ha igen, kiterjed-e azoknak hatálya az önkormányzati joggal (autonómiával) biró egyházakra? — *Határozat.* Az egyházaknak, egyházi testületeknek s egyházi személyeknek ingatlan vagyon szerzését tiltó ugynevezett holtkézről szóló törvények, nevezetesen az 1498: 55. és 65., az 1647: 17. s az 1715: 16. törvényczikkek és különösen az ország erdélyi részeire vonatkozóan az Apr. Const. I rész 1 czimének 10. és I. rész 6. czimének 2. czikke a változott viszonyoknál fogva *elavulván, nincsenek hatályban.* — A terjedelmes megokolás a holt kézről szóló törvények histórikumából azt következteti, hogy e törvények az ősiségi intézmény háramlási jogának védelmére szolgáltak és annak eltörlését maga után vonja, hogy e törvények hatályon kivül helyeztessenek. Kétséget nem szenved, ugymond, hogy a holtkézi törvények a katholikus egyházak, egyházi testületek s egyházi személyek birtokszerzését korlátozták, ellenben minden más, a törvényesen bevett vallásfelekezetekhez tartozó felekezet egyházainak birtokszerzési képessége semmiféle korlátozásnak alávetve nem volt. Okszerüen fel nem tehető, hogy az 1847—48. évi törvényhozás az ugyanez évi XX. törvényczikk 2 §-ának azzal a nagy horderejü kijelentésével, hogy a hazában törvényesen bevett

minden vallásfelekezetre nézve különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonosság állapittatik meg, éppen a katolikus egyházzal szemben a jogegyenlőség elvét megcsonkitani s a bevett többi vallásfelekezeteket a birtokszerzés tekintetében nálánál nagyobb jogositványokkal kivánta volna felruházni. E feltevés nyilt ellentétben állana az 1847—48-iki törvények szellemével. Majd utal a megokolás arra, hogy 1861. után a telekkönyvi hatóságoknak az a gyakorlata, hogy a katholikus egyházak, egyházi személyek részéről történt tulajdonszerzések alapján részükre a tulajdonjogot a legfelsőbb jóváhagyás igazolása nélkül is bekebeleztették. Azok tehát jelentékeny értékü ingatlanok telekkönyvi tulajdonosaivá váltak enélkül, hogy ez ellen bármely oldalról is felszólalás történt volna; a mely bevégzett tényekkel szemben e tulajdonszerzések érvényessége, az adott viszonyok közt, többé kérdés tárgyává nem tehető. Fordultak ugyan elő esetek, a melyekben az illető egyházak s egyházi testületek a részükről kötött jelentékenyebb adásvételi jogügyletek legfelsőbb jóváhagyását kieszközölték; ennek azonban az érvényesség magánjogi kérdésének felvetése nélkül annyiban volt és jelenleg is annyiban van jelentősége, a mennyiben a jóváhagyás iránti kérelem a legfelsőbb kegyuri jogban rejlő főfelügyeleti és ellenőrzési jogból folyó szempontokban találja indokát. Végül megjegyzi a megokolás, hogy a határozat csakis a holt kézről szóló törvényeken alapult szerzés-képességi hiány megszünésére vonatkozik, tehát ezzel némely szerzeteknek saját rendszabályaikból, vagy egyáltalán a befogadás közjogi hiányából folyó szerzési képtelensége nem érintetik. (*Pesti Napló.*) - Erre csak annyit jegyzünk meg, hogy a mi birtokszerzési egyenlőséget illeti, hát ahoz a prot. egyházaknak meg kell adni azt az alapot is, mit a kath. egyház már rég megkapott.

Telkes simon, a központi névmagyarositó társaság elnöke, (Budapest, I. ker. Attila u. 137. sz.) a millenium alkalmából lelkes felhivást bocsátott ki, hogy a kinek neve nem magyaros hangzásu, magyarositsa.

A ref. egyház vesztességei. *Sárkány Ferencz,* a kolozsvári ref. gymn. nyug. tanára, szeretett, egyenes jellemü ember, utóbbi időben a kolozsvári ref. egyház gondnoka, meghalt 75 éves korában. A másik veszteség *Lukács Ödön*, nyiregyházi lelkész, jeles egyh. iró és szónok, ki élete delén szólittatott el.

Gyászhirek. *Sepsi-szentivángi özv. Szentiványi Józsefné*, szül. Szentiványi Krisztina, febr. 20-án 83 ik évében jobblétre szenderült. Nagy erényekkel ékes, tisztelt urnő végezte be áldásos életét, ki mint családanya és honleány széles körben volt ismeretes. Szentiványi Gyula, nyug. kir. itélőtáblai tanácselnök, Szentiványi Miklós, Háromszékvármegye főjegyzője, Szentiványi József, kir. albíró, Szentiványi Gábor és Szentiványi István édes anyjukat vesztették benne, kinek áldva őrzik drága emlékét. Hamvait Sepsi-Szentiványban a családi sirboltba, általános részvét közt, helyezték örök nyugalomra. — Májai István tordai tanárt érzékeny veszteség találta. Fia, *Májai Zoltán*, a m. kir. honvédségi ludovica akadémia IV. éves növendéke jan. hóban elhunyt. — *Koncsag Elek* † febr. hóban, 64 éves korában Székely-Keresztutt,

Koncsag Viktor édes afyját s az egyházközség egyik legjobb tagát vesztette benne. — *Özv. Siménfalvi Sámuelné,* Nagy Zsuzsánna † 87. évében F.-Rákoson. Gyermekei: Siménfalvi Sándor, György, Zsuzsa, özv. Benedek Jánosné s Anna, Ferencz, Lajosné s nagy kiterjedésü család gyászolja a jó nőt. — Székely László, megyei levéltárnok Tordán márt. 1-én elvesztette nejét, *Blaha Vilmát,* kivel 20 évig élt boldog házasságban. — *Sárdi Imre,* a kövendi egyházközség énekvezére † márt. 14-én 69-ik évében. Az unitárius egyházban szép nevet szerzett. Sárdi családnak volt egyik méltó tagja. Sárdi Samu, kolozsvári főisk. tanár édes atyját gyászolja az elhunytban. — *Frank-Kiss J. Jenő* † ápr. 16-án 34. évében. Kolozsvári egyházközségünk egyik legrégibb családjából származott, jeles képzettségü kereskedő és nemes lelkületü ember volt. Elhunyta testvéreit, Frank-Kiss Bertát, Molnár Józsefnét és dr. Frank-Kiss Istvánt érinti a legfájdalmasabban.

Aranykönyv

AZ „EZERÉVES EMLÉKLAPRA“ TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

(Első közlemény.)

1. Kénosi Sándor József, kir. közjegyző Déva .... 10 frt.
2. Id. Széll Géza, kereskedő Sz.-Keresztur .... 2 „
3. Szentiványi Miklós, megyei főjegyző S.-Szt.-György . 5 „
4. Radó János, pénzü. titkár Déva .... 5 „
5. Gál János, körjegyző Lóna .... 1 „
6. Székely János, polgári isk. tanár Torda............ 10 „
7. Rédiger Béla ny. alispán Torda .... 2 „
8. Székely András, lelkész Baal .... 2 „
9. Bedő Albert, államtitkar Budapest.................. 100 „
10. Agh Ferencz, ügyvéd B.-Hunyad.................... 2 „
11. Nagy Miklós, gyógyszerész B.-Hunyad............. 2 „
12. Ürmösi Sándor, lelkész Tarcsafalva .... 1 „
13. Benczédi Ferencz, tan. Tarcsafalva .... 1 „
14. Deák Miklós, gy. ivén Ürmösről: Deák Miklós lelkész 1 frt. Bölöni Vilmos 50 kr. Erdő András 20 kr. Bodi János id. 10 kr. Bodi János ifj. 10 kr. Boros István 20 kr. Kocsis András 20 kr. Bodi József 5 kr. Budai T. András 10 kr. Ambrus István 50 kr. Galamb György 10 kr. László Mihály 10 kr. Csutka Ferencz ifj. 10 kr. Csutka Mihályné özv. 5 kr. Fazakas Sára 10 kr. Csutka Jánosné 5 kr. Szabó András 4 kr. Nyárádi András 4 kr. Gáspár Miklós 4 kr. Szarvadi György 10 kr. Erdő Bálint 10 kr. Nagy János 20 kr. Bodi Mózes (Mihályé) 20 kr. Erdő József 10 kr. Tordai István 20 kr. Tóth György 20 kr. Szász D. István 20 kr. Csutka József 10 kr. Csere István ifj. 20 kr. Erdő Mihály alsó 20 kr. Tordai György 20 kr. Özv. Szász Mihályné 20 kr. Musán Istvánné 10 kr. Bunika János 5 kr. Erdő György 10 kr. Erdő István 10 kr. Szász Mihály id. 20 kr. Bodi András k. biró 50 kr. Bodi Mózes id. 10 kr. Gyerő Mihály 30 kr. Mihály Mihály 10 kr. Mihály István 10 kr. Gyerő József 10 kr. Özv. Gyerő Józsefné 20 kr. Id. Bodi Mihály 10 kr. Bodi György 10 kr. Nagy Samu 10 kr, Szász János 10 kr. Mihály András 10 kr. Erdő B. András 20 kr. Gyerő Andris 10 kr. Gyerő Dávid ifj. 20 kr. Gyerő Miklós 20 kr. Bodi Mihály felső 10 kr. Ambrus Józsefné 5 kr. Bodi István 5 kr. Gyerő Mihály felső 20 kr. Budai István felső 10 kr. Balázs János 20 kr. Budai Mihály felső 20 kr. Budai P. Andris 10 kr. Kovács Boris 5 kr. Abel Mihály felső 15 kr. Szabó György 10 kr. Abel János felső 5 kr. Abel János ifj. 20 kr. Szarvadi János 10 kr. Fejér György 20 kr. Fehér András 20 kr. Musán

Mihály 10 kr. Pánczél István 10 kr. Szász M. István ifj. 20 kr. Bodi István udv. biró 50 kr. Bodi György felső 20 kr. Bodi István Mihály 20 kr. Cserna György 10 kr. Szilágyi Sándor 1 frt 5 kr. Ágoston György 30 kr. Balázs András ifj. 30 kr. Szász Dávid 10 kr. Lázár Sándor 20 kr. Budai J. Andrásné özv. 10 kr. Budai Dávidné 6 kr. Kocsis István 20 kr. Kocsis Mihály ifj. 10 kr. Kocsis Mihályné özv. 10 kr. Kocsis Jánosné 5 kr. Abel János ifj. 10 kr. Abel Mihály 10 kr. Opra Andrásné 1 frt. Nagy György 50 kr. Nagy András id. 20 kr. Nagy István 20 kr. Tóth István 20 kr. Tóth András felső 20 kr. Budai Mária 20 kr. Nagy Mihály 50 kr. Bodi Mózes ifj. 20 kr. Bodi J. András 20 kr. Csiki András 20 kr. E. Bálint Mózes 30 kr. Milinta István 20 kr. Tóth Mózes felső 10 kr. Tóth András alsó 10 kr. Feneki István 10 kr. Boros Miklós 10 kr. Kozma János 10 kr. Erdő Mihály ifj. 20 kr. Ágoston András 20 kr. Gyerő Jakab alsó 20 kr. Mózes István ifj. 20 kr. Fazakas András 20 kr. Rétyi Sándor 10 kr. Balázs György 10 kr. Rétyi József 5 kr. Budai Mihály id. 20 kr. Budai Mihály ifj. 10 kr. Budai Jakab 10 kr. Budai János 10 kr. Mihály János 20 kr. Erdő B. István 20 kr. Nágó Zsigmond 50 kr. Szappanyos István 25 kr. Mózes Ferencz 50 kr. Simó Jula 10 kr. Gyerő P. János 30 kr. Gyerő János 50 kr. Szilágyi Sándorné 20 kr. Leviczki Miklós 20 kr.

	Együtt	24 frt	83 kr.
15.	Dombi Géza, tan. Kőrispatak	1 „	
16.	Malatinszky György, birtokos Atkár	5 „	
17.	Vas István, lelkész H.-Szt.-Péter	2 „	
18.	Gyulai Ferencz, tan. Pipe	— „	50 kr.
19.	Elekes József, megy. hivatalnok Alsó-Siménfalva....	2 „	
20.	Ádámosi György es neje Kövend...................	5 „	
21.	Dr. Gelei Lajos, bányaorvos O-Radna..............	2 „	
22.	Vécsei Sámuel, kereskedő Kolozsvár...............	25 „	
23.	B. Kemény Ödönné sz. Nagy Gizella, Alsó-Jára	5 „	
24.	Molnár Sándor, ügyvéd, jogtanácsos Kolozsvár	10 „	
25.	Molnár Sándorné sz. Benel Berta Kolozsvár	10 „	
26.	Molnár Paulin férj. dr. Rohonczi Lajosné Kolozsvár .	10 „	
27.	Dr. Molnár Jenő, ügyvéd Budapest	10 „	
28.	Ifj. Molnár Sándor, szigorló orvos Budapest	10 „	
29.	Gr. Bethlen Gézáné sz. Nagy Berta Mező-Szakál ...	10 „	
30.	Ferencz József, püspök Kolozsvár..................	50 „	
31.	Ferencz Józsefné sz. Gyergyai Anna..............	10 „	
32.	Dr. Ferencz Ákos, tiszti ügyész Dicső Szt.-Márton..	5 „	
	Ezen közlemény összege	340 frt	33 kr

A szegeletkő tehát le van téve. Megvallom, nem hittem volna, hogy az első közleményben legalább ezer koronát be ne számolhassak. De tudom azt is, hogy minden kezdet nehéz s éppen a millenáris áldozattételekkel anynyira igénybe vagyunk véve, hogy csak megfelelő sorrendben tehetünk eleget egyaránt szivünkön fekvő kötelességeinknek. Ennélfogva teljességgel nem vesztettem el reményemet, hogy nemzetünknek ezer éves ünnepét egyházunkban is egy szép emlékalappal sikerülend megörökiteni. Bizton hiszem, hogy jönni fognak a többiek is sokan — mindnyáján, a kik még nem érkeztek meg. Hozza Isten! A kik megérkeztek, fogadják hálás köszönetemet becses adományaikért. — Kolozsvárt, 1896. április. 22-én.

Ferencz József
püspök.

A sepsi-kőröspataki unitár. egyh.-község tagjaiban a rég táplált óhajtás, vajha a meglevő urvacsorai kehely mellé még egyet, külön a nők számára is szerezhetnénk, beteljesült. T. Fogarasi Istvánné, Költő Mária asszony saját lelki buzgóságától indittatva, egy 48 frt értékü kehelyt ajándékozott. Az áldozatkész buzgóságnak oly szép megnyilatkozása ez, hogy méltán megérdemli a hálás köszönet nyilvánitását, mit nevezett szentegyház-község nevében kész örömmel teszek.'

Simó János,
unitárius lelkész.